

Güneydoğu Anadolu Projesi ve
Nüfus Hareketleri

Yusuf Ergül

Yüksek Lisans Tezi

7 -
mm
20 000 TL

T.C.
YILDIZ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
ve
NÜFUS HAREKETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
HAZIRLAYAN : M.YUSUF ERGÜL
(Şehir ve Bölge Plancısı)

Haziran 1990-İSTANBUL

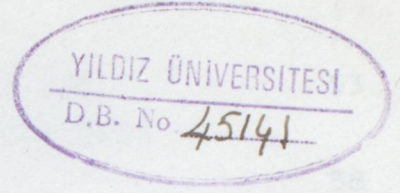
YILDIZ UNİVERSİTESİ
GENEL KİTAPLIĞI

R 151

Kot :
Alındığı Yer :
Tarih :
Fatura :
Fiatı :
Ayniyat No :
Kayıt No :
UDC :
Ek :

İÇİNDEKİLER

ÖZET

SUMMARY

GİRİŞ

BÖLÜM I. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ	1
1.1. BÖLGENİN ÜLKE İÇİNDEKİ KONUMU	1
1.1.1. ALAN VE NÜFUS	3
1.1.2. NÜFUS ARTIŞI VE HAREKETLERİ	4
1.1.3. EKONOMİ	5
1.2. BÖLGENİN GENEL KARAKTERİSTİKLERİ	7
1.2.1. DOĞAL NİTELİKLERİ VE KONUMU	7
1.2.1.1. İKLİM	7
1.2.1.2. TOPRAK ÖZELLİKLERİ VE ARAZİ KULLANIŞI	8
1.2.1.3. TOPOĞRAFYA, VADİLER, OVALAR	11
1.2.1.4. AKARSU VE GÖLLER	13
1.2.2. EKONOMİK VE SOSYAL YAPI	14
1.2.2.1. NÜFUS VE GÖÇ DURUMU	14
1.2.2.2. GÖÇ	16
1.2.2.3. İSTİHDAM	22
1.2.2.4. KENTSEL KADEMELENME	23
1.2.2.5. I. SEKTÖR	24
1.2.2.5.1. TARIM	24
1.2.2.5.1.1. TARIMSAL ARAZİ KULLANIŞI	24
1.2.2.5.1.2. ARAZİ SAHİPLİLİĞİ	25
1.2.2.5.1.3. PAZARLAMA KANALLARI	37
1.2.2.5.1.4. TARIMSAL MEKANİZASYON	38
1.2.2.6. II. SEKTÖR	39
1.2.2.6.1. İMALAT SANAYİ	39
1.2.2.6.2. İŞGÜCÜ	41
BÖLÜM II. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)	42
2.1. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ'NİN TANITIMI	42
2.2. GAP'IN ÜLKE VE BÖLGE EKONOMİSİ İÇİNDEKİ YERİ	48
2.3. GAP'IN BÖLGE SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI ÜZERİNDE YAPACAĞI DEĞİŞİKLİKLER	51

2.4. GAP'IN EKONOMİK YAPI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	53
2.5. GAP BÖLGESİNDE YERLEŞİM DÜZENİNİ ETKİLEYECEK DÖNÜŞÜMLER	58
2.5.1. TARIMSAL YAPI VE DÖNÜŞÜMLER	58
2.5.2. SANAYİ YAPILANMASI VE DÖNÜŞÜMLER	62
2.5.3. YERLEŞME DÜZENİNDE DÖNÜŞÜMLER	64
2.6. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ MASTER PLAN ÇALIŞMALARINA GÖRE OLASI NÜFUS HAREKETLERİ	67
2.6.1. GELİŞME ALANLARI VE YÜKSEK POTANSİYELLİ ALANLAR	68
2.6.2. KIRIK GELİŞME AKSI	71
2.6.3. KALKINMA KORİDORLARI	71
2.6.4. ALTERNATİF PROJELER (A-MAX. SULAMA, B-MAX. ENERJİ ÜRETİMİ, C-YAVAŞ BÜYÜME)	75
DEĞERLENDİRME	79

TABLOLAR

TABLO 1. SEÇİLMİŞ ÖLÇÜTLERE GÖRE GAP BÖLGESİ VE TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI, 1985	3
TABLO 2. GAP BÖLGESİ VE TÜRKİYE NÜFUS ARTIŞ ORANI	4
TABLO 3. GAP BÖLGESİ BÖLGESEL GELİR, 1985	6
TABLO 4. GAP BÖLGESİ İLLERİNDEKİ YILLARA GÖRE SICAKLIK DURUMU	7
TABLO 5. GAP'A GİREN İLLER ARAZİ KULLANMA ŞEKİLLERİ	9
TABLO 6. GAP İLLERİNDE SULANABİLİR VE HALEN SULANAN TARIM ARAZİSİ MİKTAR VE ORANLARI	10
TABLO 7. GAP İLLERİNİN YÜZÖLÇÜMÜ- İŞLETMEYE ELVERİŞLİ ARAZİ MİKTAR VE ORANLARI, İŞLETMEYE ELVERİŞLİ SINIFLARDA- Kİ ARAZİ MİKTAR VE ORANLARI	12
TABLO 8. TOPLAM NÜFUS GELİŞMESİ (1950-1985)	15
TABLO 9. GAP BÖLGESİ İLE TÜRKİYE'NİN DİĞER İLLERİ ARASINDA OLAN İÇ-DIŞ GÖÇLER	20
TABLO 10. GAP BÖLGESİNDE KENDİ İÇİNDEKİ İÇ-DIŞ GÖÇ, 1975-80	20
TABLO 11. GAP BÖLGESİNDEKİ İÇ-DIŞ GÖÇLER, NET İÇ-DIŞ GÖÇ, 1975-80	21
TABLO 12. GAP BÖLGESİNDE YAŞ GRUPLARI NÜFUSU, 1975-1980 1985	22
TABLO 13. GAP BÖLGESİ SEKTÖREL İSTİHDAM, 1975-1980-1985	23
TABLO 14. GAP BÖLGESİNDE EKİLİ ALANLAR, 1986	25
TABLO 15. MEVCUT ÜRÜN TÜRLERİ VE ÜRETİM, 1986	26
TABLO 16. İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE TOPRAK DAĞILIMI, ADIYAMAN-1970	30
TABLO 17. İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE TOPRAK DAĞILIMI, DİYARBAKIR-1970	31
TABLO 18. DİYARBAKIR'DA BÜYÜK MÜLKİYETİN DAĞILIMI, 1970	31
TABLO 19. İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE TOPRAK DAĞILIMI, GAZİANTEP-1970	32
TABLO 20. İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE TOPRAK DAĞILIMI, MARDİN-1970	33
TABLO 21. İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE TOPRAK DAĞILIMI, SİİRT-1970	34
TABLO 22. İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE TOPRAK DAĞILIMI, ŞANLIURFA- 1970	36

TABLO 23. GAP BÖLGESİNDE ARAZİ SAHİPLİLİĞİNİN ORANSAL DAĞILIMI	36
TABLO 24. TEMEL TARIMSAL ÜRÜNLERİN PAZARLAMA BİÇİMİ	38
TABLO 25. GAP BÖLGESİNDE MAKİNA VE TECHİZAT SAYISI, 1986	39
TABLO 26. İMALAT SANAYİ SEKTÖRÜNDEKİ KURULUŞLARIN SAYISI, GAP İLLERİ, 1980-1985	40
TABLO 27. İMALAT SANAYİ İŞGÜCÜ, GAP İLLERİ, 1980-1985	41
TABLO 28. GAP'LA İLGİLİ SAYISAL VERİLER	43
TABLO 29. GAP BÖLGESİ ENERJİ VE SULAMA ALANI MİKTARLARI	47
TABLO 30. ÜRETİM FAALİYET KOLLARINA GÖRE GAYRİ SAFİ YURT İÇİ HASILA VE GAYRİ SAFİ BÖLGESEL HASILA	50
TABLO 31. SEÇİLEN EKONOMİK ENDEKSLERE GÖRE GELİŞME ALTERNATİFLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	52
TABLO 32. A,B,C, ALTERNATİFLERİNE GÖRE GAP SOSYO-EKONOMİK PROJEKSİYONLARI	54
TABLO 33. GAP BÖLGESİ KORİDOR YERLEŞMELERİ NÜFUSLARI	73
TABLO 34. KORİDOR A (GAZİANTEP-ŞANLIURFA-KIZILTEPE-MARDİN)	73
TABLO 35. KORİDOR B (GAZİANTEP-ŞANLIURFA-DİYARBAKIR)	75
TABLO 36. GAP BÖLGESİNDE ALTERNATİF NÜFUS ARTIŞI	76

ŞEKİLLER

ŞEKİL 1. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ YERLEŞİM HARİTASI	2
ŞEKİL 2. GAP, SULAMA VE TÜNEL PROJELERİ	46
ŞEKİL 3. TEMEL MAHSÜLLERİN ÜRETİM MİKTARLARI	56
ŞEKİL 4. ANA PLAN DOĞRULTUSUNDA GAP BÖLGESİ EKONOMİK YAPISINDAKİ DEĞİŞİM	57
ŞEKİL 5. GAP BÖLGESİNDE YÜKSEK POTANSİYELLİ ALANLAR	70
ŞEKİL 6. "KIRIK GELİŞME AKSI" MEKANSAL GELİŞME YAPISI	72
ŞEKİL 7. KALKINMA KORİDORLARI VE UYGULAMA ZAMANLAMASI	74
ŞEKİL 8. SU KAYNAKLARI PROJELERİNİN YER HARİTASI	77
ŞEKİL 9. GAP BÖLGESİ VE MASTER PLAN PROJELERİ	78

TEŞEKKÜR

Tezimi hazırlayabilmem için gerekli olanakları bana sağlayan ve her konuda bana yardımcı olan değerli hocam, danışmanım Sayın Prof.Dr.Rıfki ARSLAN'a gösterdiği ilgiden dolayı teşekkür ediyorum.

1987-1988 öğretim yılında başladığım yüksek lisans eğitimim ve daha önceki lisans eğitimim boyunca ellerinden gelen tüm imkanı benim için seferber eden annem ve babamın benim bugün bu tezi hazırlayabilmemde çok büyük katkıları olmuştur. Bu nedenle tezimi kendilerine ithaf ediyorum.

SAYGILARIMLA

GİRİŞ

Türkiye'de bugün toplam nüfusun % 56'sına eşit olan 26 milyon dolayındaki kişi tarımla uğraşmaktadır. Tarım yapılabilmesi için gerekli olan toprak ve su kaynaklarına ülkemiz yeteri kadar sahip bulunmaktadır. Ancak bunların yeterince değerlendirilememiş olması tarım kesimiyle bu kadar insanımızın ilgili olmasına rağmen istenilen gelirin elde edilmesine imkan vermemiştir. Bu nedenle Güneydoğu Anadolu Bölgemiz yeterli toprak ve su kaynaklarına sahip olup da bunların değerlendirilememesine önemli bir örneği teşkil etmektedir.

Güneydoğu Anadolu Projesi ülkemizdeki bölgeler arası dengesizliği giderebilmek için yapılan çalışmalardan en önemlisidir. Bu projenin amaçları sulama ve enerji ihtiyacına cevap vermenin yanında, Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi sonucu hızla artacak ekonomik ve sosyal faaliyetleri düzenlemek; nüfus değişimlerinin ortaya çıkaracağı yerleşim yeri, altyapı gibi gereksinimleri karşılamak, entegre ve koordineli bir şekilde yürütülecek planlama ve uygulamalarla bölgedeki üretimi ve refah seviyesini arttırmaktır.

Güneydoğu Anadolu Projesi'ni ve buna bağlı olarak oluşacak nüfus hareketlerini incelemek amacıyla hazırlamış olduğum tezimin I.bölümünde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni tüm yönleriyle ele alıp, ülke içindeki yerini belirlemeye çalışacağım.

II.bölümde ise entegre bir proje olarak Güneydoğu Anadolu Projesi'ni inceliyerek, sosyal ve ekonomik bakımdan ülke ve bölgeye sağlayacağı faydaları ve bunun sonucunda bölge içinde oluşacak nüfus hareketlerini belirlemeye çalışacağım.

ÖZET

Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde şimdiye kadar yapılan bitirme tezlerinin konusu fiziki planlama, özellikle toplu konut ya da şehir planlama ve ilgili resmi kurumlar arasındaki ilişkileri kapsamaktaydı. Danışman hocamın da tavsiyesiyle bu gün cazip bir proje olan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve nüfus hareketlerini incelemeyi tercih ettim.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi altı ili kapsamaktadır. Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt ve Şanlıurfa, Bölge Güneyde Suriye, Güneydoğuda ise Irak'la sınırlarımızı oluşturmakta ve toplam Türkiye alanının % 9.5'i olan 73.863 km² bir araziye kaplamaktadır. 1985 nüfus sayımına göre 50.664.458 kişi olan toplam Türkiye nüfusunun % 8.5'ini oluşturan 4.303.567 kişi bölgede yaşamaktadır. Ortalama nüfus yoğunluğu 58 kişi/km² iken ülke genelinde bu değer 65 kişi/km² olmaktadır.

1945'den itibaren beş yıllık dönemlerdeki GAP bölgesi nüfus büyüme oranları daime Türkiye ortalamasından yüksek olmuştur. Böylece bölgenin ülke nüfusu içindeki payı 1945'de % 7.0'den, 1985'de % 8.5'e yükselmiştir. Bu bölgede önemli bir miktarda olan dış-göçten daha fazla olan yüksek doğum oranlarından dolayıdır.

Bölge içinde, kırsal alandaki ailelerde doğum oranı daha yüksek olmasına rağmen kentsel nüfusun büyüme oranı görece olarak kırsal nüfusunkinden daha fazladır. Çünkü bölgedeki nüfus hareketleri kırdan kente olmakta, ve ayrıca önemli miktarda bir kırsal nüfusun bölge dışındaki şehirlerce çekildiği gözlenmektedir, bu şehirler bölge sınırına yakın olan illerdir; Adana, K.Maraş, Malatya ve Elazığ.

Bölgede en önemli sektör tarımdır. Bölgedeki işgücünün büyük çoğunluğu bu sektörde istihdam edilmektedir. Daha sonra imalat sektörü tarımı izlemektedir.

Brüt Bölgesel Hasıla (BBH) içinde tarımın payı % 39.6, imalatınki ise % 11.7'dir.

Güneydoğu Anadolu Projesi ilk olarak Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından öncelikle sulama ve enerji üretimi amacıyla 13 büyük projenin kombinasyonu ile planlanmıştır. Projeye göre Fırat ve Dicle nehirleri ve kolları üzerinde 21 baraj ve 17 hidroelektrik santralının yapılması planlanmıştır. Tam gelişme durumunda 1.6 milyon hektardan fazla bir alan sulanacak ve yılda yaklaşık 26 milyar kwh elektrik enerjisi üretilenektir. Planlanan toplam sulama alanı Türkiye'deki toplam sulanabilir alanın (8.5 milyon ha) % 19'una karşılık gelmektedir, ve toplam yıllık elektrik üretimi de Türkiye'deki toplam hidroelektrik potansiyelinin (118 milyar kwh) % 22'sine cevap vermektedir.

Jurisdictions of six provinces: viz. Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Harran, Mardin and Şanlıurfa. It occupies the south-eastern part of Turkey bordering on Syria to the south and Iraq to the southeast, covering the land area of 73,863 km² corresponding to 9.5 % of the total land area of Turkey. The total population of the 1985 census is reported to be 4,133,567 in the Region, accounting for about 8.5 % of the Nation's total, 39,564,438 in 1985. The average population density was 53 per km², compared with the Country's average of 65 per km².

Growth rates of population in the GAF region have been consistently higher than those for Turkey for any five-year period since 1945. Consequently the population share of the Region has been steadily increasing from 7.0 % in 1945 to 8.5 % in 1985. This is due to high birth rates in the Region, which more than offset the significant out-migration.

Within the Region, the growth rates of urban population are significantly higher than those of rural population, despite the birth rates that are higher for rural families. Besides population movements of the Region seem to be dominantly rural to urban, and a significant portion of rural population seems to be attracted to the cities outside of the Region, including those cities close to the Region boundaries such as Adana, M. Hara, Malatya and Elazığ.

SUMMARY

The subjects of the graduation thesis published in City and Regional Planning department until last years were about physical planning, especially mass-housing or the relations between city planning and public organisations. It is because of this, by the advice of my consultant I preferred to prepare an examination of an attractive project which is called GAP, The Southeastern Anatolia Project and the movements of population.

The Southeastern Anatolia region is defined as the jurisdictions of six provinces: viz. Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt and Şanlıurfa. It occupies the south-eastern part of Turkey bordering on Syria to the south and Iraq to the southeast, covering the land area of 73.863 km² corresponding to 9.5 % of the total land area of Turkey. The total population at the 1985 census is reported to be 4.303.567 in the Region, accounting for about 8.5 % of the Nation's total, 50.664.458 in 1985. The average population density was 58 per km², compared with the Country's average of 65 per km².

Growth rates of population in the GAP region have been consistently higher than those for Turkey for any five-year period since 1945. Consequently the population share of the Region has been steadily increasing from 7.0 % in 1945 to 8.5 % in 1985. This is due to high birth rates in the Region, which more than offset the significant out-migration.

Within the Region, the growth rates of urban population are significantly higher than those of rural population, despite the birth rates that are higher for rural families. Because population movements of the Region seem to be dominantly rural to urban, and a significant portion of rural population seems to be attracted to the cities outside of the Region, including those cities close to the Region boundaries such as Adana, K.Maraş, Malatya and Elazığ

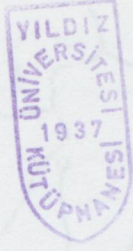
Agriculture is the main important economical sector in the Region. Most of the employment of the region are in this sector. Than manufacturing follows agriculture.

The share of agriculture in the gross regional product (GRP) is 39.6 %, and the share of manufacturing is 11.7 %.

The Southeastern Anatolia Project (GAP) originally planned by the State Hydraulic Works (DSİ) is a combination of 13 major projects primarily for irrigation and hydropower generation. The project envisages the construction of 21 dams and 17 hydroelectric power plants on the Fırat and Dicle rivers and their tributaries. It is planned that at full development over 1.6 million ha of land will be irrigated, and 26 billion kwh of electric energy will be generated annually. The total planned irrigation area corresponds to 19 % of the total economically irrigable area in Turkey (8.5 million ha), and the total annual electricity generation accounts for 22 % of the Turkey's economically viable hydropower potential (118 billion kwh).

(1) Hacıbek, S., Fırat, E., Arık, M., Mengir, M., Güneydoğu Anadolu Bölgesi Tarımsal Kalkınma Programı, "Ekin Ürünleri Üretim Potansiyelinin Değerlendirilmesi", 1986, s.379.

(2) Akyol, S., Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Programı -Ekin Ürünleri Potansiyelinin Değerlendirilmesi", 1986, s.437.

BÖLÜM I. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ

1.1. BÖLGENİN ÜLKE İÇİNDEKİ KONUMU

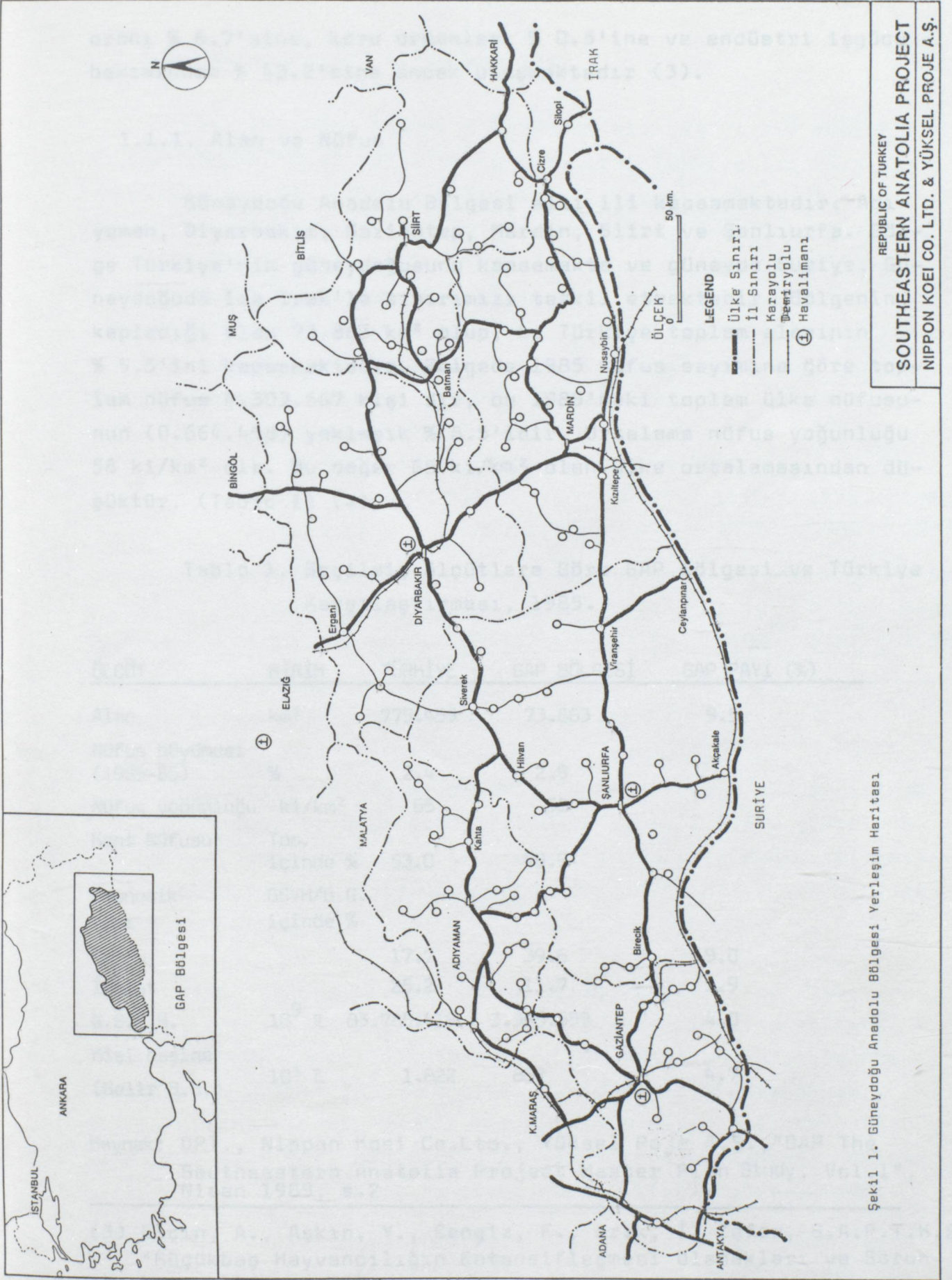
Yeryüzünde ilk uygarlıkların insanoğlu tarafından Anadolu toprakları üzerinde kurulduğu bilinmektedir. Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan, eski adıyla Yukarı Mezopotamya olan yöre de bu uygarlık merkezlerinden biridir. Şu anda Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep, Adıyaman, Mardin ve Siirt'i kapsayan ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi olarak adlandırılan bu yöre yeniden kalkınmış bir bölgemiz olma yolundadır (1). (Şekil 1).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi kuzeyden Antitöroslar, güneyden ise Suriye-Irak sınırları ile çevrili, az yüksek bir plato görünümünde olup toplam alanı 73.863 km² dir. Bölge 36°-30'-38° 40' kuzey enlemleri ile 36° 30'- 42°-40' doğu boylamları arasında bulunmaktadır (2).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi tüm gelişmişlik göstergeleri bakımından ülke ortalamalarının hayli gerisinde bulunmaktadır. Örneğin, kişi başına brüt gelir Türkiye ortalamasının % 65.7'sine, okur-yazar oranı % 64.7'sine, sağlık hizmetleri % 50-0'sine, elektrik tüketimi % 45.3'üne sulanabilir alanda sulama

(1) Hasipek, S., Föner, E., Ark, M., Mangır, M., Güneydoğu Anadolu Bölgesi Tarımsal Kalkınma Simpozyumu, "Ev Ekonomisi Etkinliklerinin Geliştirilmesi", 1986, s.579.

(2) Atay Doğan, Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Simpozyumu "Su Ürünleri Potansiyelinin Değerlendirilmesi", 1986, s.437.

oranı % 6.7'sine, koru ormanları % 0.5'ine ve endüstri işgücü bakımından % 48.2'sine ancak ulaşmaktadır (3).

1.1.1. Alan ve Nüfus

Güneydoğu Anadolu Bölgesi altı ili kapsamaktadır. Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt ve Şanlıurfa. Bölge Türkiye'nin güneydoğusunu kapsamakta ve güneyde Suriye, Güneydoğuda ise Irak'la sınırlarımızı teşkil etmektedir. Bölgenin kapladığı alan 73.863 km² olup, bu Türkiye toplam alanının % 9.5'ini kapsamaktadır. Bölgede 1985 nüfus sayımına göre toplam nüfus 4.303.567 kişi dir, bu 1985'deki toplam ülke nüfusunun (0.664.458) yaklaşık % 8.5'idir. Ortalama nüfus yoğunluğu 58 ki/km² dir. Bu değer 65 ki/km² olan ülke ortalamasından düşüktür. (Tablo 1) (4).

Tablo 1. Seçilmiş ölçütlere Göre GAP Bölgesi ve Türkiye Karşılaştırması, 1985.

ÖLÇÜT	BİRİM	TÜRKİYE	GAP BÖLGESİ	GAP PAYI (%)
Alan	km ²	779.459	73.863	9.5
Nüfus büyümesi (1965-85)	%	2.4	2.9	
Nüfus yoğunluğu	ki/km ²	65	58	
Kent Nüfusu	Top. içinde %	53.0	49.9	
Ekonomik Yapı	GSYH/B.G. içinde %			
Tarım		17.7	39.6	9.0
İmalat		25.2	11.7	1.9
G.S.Y.H.	10 ⁹ ₺	83.785.419	3.365.559	4.0
Kişi başına (Gelir B.G.)	10 ³ ₺	1.822	862	4.7

Kaynak: DPT., Nippon Koei Co.Ltd., Yüksel Poje A.Ş., "GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Vol.1", Nisan 1989, s.2

- (3) Elçin, A., Aşkın, Y., Cengiz, F., Arık, İ. Zafer, G.A.P.T.K.S., "Küçükbaş Hayvancılığın Entansifleşmesi Olanakları ve Sorunları, 1986, s.368
- (4) DPT., Nippon Koei Co. Ltd., Yüksel Proje A.Ş., "GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 1", Nisan 1989, s.1,2.

1.1.2. Nüfus Artışı ve Hareketleri

1945 yılından itibaren herhangi bir beş yıllık periyot-
da GAP bölgesindeki nüfus artış oranları, Türkiye ile karşılaştı-
tırıldığında, GAP bölgesi değerlerinin devamlı olarak Türkiye
değerinden daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 2). Buna
göre iki değer arasındaki farkın en yüksek olduğu dönem 1975-
80 dönemidir. Bu dönemde GAP Bölgesinin yıllık artış oranı
% 2.12, Türkiye'nin ise % 2.09 dur. 1950-55 dönemi ise artış
oranları arasındaki farkın en fazla olduğu dönemdir. Bu dönem-
de GAP bölgesi yıllık artış oranı % 5.67, Türkiye yıllık artış
oranı ise % 2.81'dir (Tablo 2) (5).

Tablo 2. GAP Bölgesi ve Türkiye Nüfus Artış Oranı

	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980
	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985
GAP Böl.	2.82	5.67	3.01	2.85	3.43	2.76	2.12	3.82
Türkiye	2.20	2.81	2.89	2.49	2.55	2.53	2.09	2.52

Kaynak: D.İ.E. Nüfus Sayımları, 1945-1985

1945 yılında GAP Bölgesinin Türkiye toplam nüfusu içinde
% 7.0 olan payı devamlı artarak 1985 yılında % 8.5'e yükselmiş-
tir. Bunun nedeni, bölge içinde dış-göç oranının önemli bir oran-
da olmasına rağmen, bölgedeki doğum oranının çok yüksek olmasın-
dandır.

Bölge içinde kentsel nüfus artış oranı, kırsal kesimde-
ki aileler arasında doğum oranı daha yüksek olmasına rağmen,
kırsal nüfusunkinden daha fazladır. Bunun nedeni bölge içinde-
ki nüfus hareketlerinin kırsal kesimden kente olmasındandır.
Ayrıca kırsal nüfusun önemli bir kısmında bölge dışındaki il-
lere çekildiği gözlenmektedir, bu iller, Adana, K.Maraş, Malat-
ya ve Elazığ gibi bölge sınırına yakın illeri kapsamaktadır.

(5) D.P.T., Nippon Kōei Co.Ltd., Yüksel Proje A.Ş., "GAP The
Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final
Master Plan Report, Volume 4" Nisan 1989, s.G-1

1.1.3. Ekonomi

Ekonomik yapı bakımından bölgede tarım sektörü önem kazanmaktadır. GAP Bölgesinin 1985 yılı bölgesel geliri Tablo'3 de, Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hasılası ile karşılaştırılmaktadır (6). Buna göre tarım büyük bir farkla dominant üretim sektörüdür ve Bölgesel Gelir içindeki payı % 40'a yakındır. Bölge bu sektörde % 9'dan fazla bir oranda Türkiye'nin tarımsal üretimine katkıda bulunmaktadır, ki bu oran bölgenin ülke nüfusundan aldığı paydan daha fazladır. Bölge bazı ürünlerde ulusal üretimin önemli bir kısmını üretmektedir; mercimek % 75, nohut % 17, arpa % 17, buğday % 10, susam % 41, darı % 43, pamuk % 12, Antep fıstığı % 94, üzüm % 21, ve nar % 25(7).

Bölgesel gelir içinde imalatın payı % 11.7'dir. Bu sektörün ülke ekonomisine katkısı sadece % 1.9'dur. 1985 yılında bölgede 11.378 imalat müessesesi bulunmaktadır. Bunların ancak 243 tanesi 10 ve daha fazla işçi çalıştıran büyük sanayi sınıfına girmektedir. bölgesel gelir içinde ikinci sektörün, yani sanayinin genel payı ise % 15.7'dir.

İnşaat sektörünün Bölgesel Gelir içindeki payı % 7.4, hizmetler sektörünün payı ise % 37.4'dür.

Genel olarak, bölge ekonomisi, nüfusdan aldığı paydan çok daha düşük bir oranla (% 4.0) Türkiye GSYH'sından müteva-zi bir pay almaktadır. 1985'de bölgenin kişi başına Bölgesel Geliri 862.000 ₺. idi. Bu oran Türkiye'nin kişi başına GSYH sınırının sadece % 47'sidir (8).

(6) D.P.T., Nippon Koei Co.Ltd., Yüksel Proje A.Ş., "GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 1", Nisan 1989, s.3

(7) a.g.e., Volume 1, s.2

(8) a.g.e., Volume 1, s.3,4,5

Tablo 3. GAP Bölgesi Bölgesel Gelir , 1985

	1985	%
Bölgesel Gelir ₺ 10 ⁹	3.709	-
Tarım	1.467	39.6
Sanayi	582	15.7
İnşaat	276	7.4
Hizmetler	1.384	37.3
Nüfus 10 ³	4.304	9.5
- Kentsel	2.148	
- Kırsal	2.156	
İstihdam 10 ³	1.528	
Kişi başına Bölgesel Gelir ₺ 10 ³		

Kaynak: D.P.T., Nippon Koei Co.Ltd., Yüksel Proje A.Ş., "GAP
The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study,
Final Master Plan Report" Nisan 1989, Volume 1.

1.2. BÖLGENİN GENEL KARAKTERİSTİKLERİ

1.2.1. Doğal Nitelikleri ve Konumu

1.2.1.1. İklim

GAP Bölgesinde iklimin tipik özelliği son derece karasal oluşudur. Kuru ve sıcak bir yaz ve soğuk ve yağmurlu bir kışla karakterize edilmektedir. Bölgenin batısının bir kısmı Akdeniz iklimi etkisi altındadır. Haziran'dan Eylül'e kadar olan dört ay boyunca bölgede çok az bir yağış miktarı görülmektedir.

Bölge Türkiye'nin en kurak yöresi olup yağış miktarı bazı yıllarda 300 mm'nin altına düşmekte, dağılışı ise % 48.4 kışa, % 33.2 ilkbahara, % 1.6 yaza ve % 16.8 sonbahara isabet edecek şekildedir. Ortalama nisbi nem % 54 olmasına rağmen, özellikle yaz aylarında % 20'nin altına kadar düşmektedir.

Uzun dönemde il merkezlerindeki ortalama ve ekstrem sıcaklıklar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 4. GAP Bölgesi İllerindeki Yıllara Göre Sıcaklık Durumu

İstasyon	Ortalama °C	Max °C	Min °C	Yılda 0° C'nin Altındaki Gün Sayısı	Dönem
Adıyaman	16.4	44.0	-14.4	23.9	1962-80
Diyarbakır	15.8	46.2	-24.2	61.4	1929-80
Gaziantep	14.5	42.8	-17.5	56.8	1940-80
Mardin	15.7	42.0	-13.4	34.3	1940-80
Siirt	15.4	46.0	-12.4	44.9	1938-80
Şanlıurfa	18.0	46.5	-12.4	23.0	1929-80

Kaynak: DPT, "GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report" Nisan 1989, Volume 4, 5. E.3

1.2.1.2. Toprak Özellikleri ve Arazi Kullanışı

GAP Alanına giren altı ildeki arazi kullanma şekilleri Tablo 5.de verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi yaklaşık olarak toplam 7.3 milyon ha'ı bulan GAP illerinin toplam alanının yaklaşık % 42'si işlenmekte, % 33'ü mera arazisi, % 20.5'i orman ve fundalık arazisi, % 0.27'si su yüzeyleri, ve geri kalan kısmı ise diğer arazi türlerinden oluşmaktadır, diğerleri içinde % 0.35 ise yerleşim merkezleridir.

GAP Bölgesindeki illerin 3.081.178 ha olan toplam işlenen arazi yüzeyi, Türkiye'nin 27.4 milyon ha olan işlenen arazisinin % 11'ini oluşturmaktadır. Bölgede işlenen arazinin % 89'u tarla tarımına, % 11'i ise bağ-bahçe ve özel ürünler tarımına ayrılmıştır.

İşlenen arazinin % 89 gibi büyük bir bölümünü oluşturan tarla arazisinin hemen tümünde (% 96) kuru tarım uygulanmaktadır. Kuru tarım alanının da % 97'sinde nadaslı kuru tarım yapılmaktadır. Bir başka deyişle, 2.5 milyon hektarlık tarla arazisinin yarısı, nem yetersizliği yüzünden nadasa bırakılarak her yıl üretim dışı kalmaktadır. Bölgede bugünkü sulu tarım uygulaması yalnızca 120 bin ha gibi çok düşük bir düzeyde bulunmaktadır.

Bugünkü kamu sulama şebekeleri Akçakale'de 14.000, Ceylanpınar iki çırçır kesiminde 9000 hektarlık derin kuyu sulamalarıyla, Diyarbakır Devegeçidi alanında 7500, Batman'da 3500, Mardin-Nusaybin'de 5750 ha olmak üzere, toplam 39.750 hektardır.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP); su depolama, enerji ve sulama yapılarını kapsamakta ve yaklaşık olarak 1.7 milyon ha alanın sulanmasını amaçlamaktadır (9).

(9) Hasipek S., Föner E., Arlı M., Mangır M.,
Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Simpozyumu,
"Ev Ekonomisi Etkinliklerinin Geliştirilmesi" 1986, S.579

Tablo 5 GAP'a Giren İller Arazî Kullanma Şekilleri (ha)

Kullanma Şekilleri	Adıyaman	Diyarbakır	Gaziantep	Mardin	Siirt	Şanlıurfa	TOPLAM	%
1.İşlenen Arazî	243.944	626.541	426.862	466.787	150.047	1.116.997	3.081.178	42.23
a) Nadasız kuru tarım	206.576	567.242	225.401	376.966	136.245	1.047.590	2.560.014	
b) Nadasız kuru tarım	-	-	68.690	-	-	-	68.690	
c) Sulu tarım	12.3336	26.114	22.294	22.256	5.060	33.694	120.746	
d) Bağ-bahçe tarımı	22.949	33.185	93.017	67.090	8.742	25.143	251.627	
e) Özel ürünler	2.083	-	67.466	475	-	10.070	80.074	
2.Çayır-Mera Arazisi	345.772	443.294	193.098	439.330	263.206	742.529	2.427.229	33.26
a) Çayır	587	-	-	-	-	-	587	
b) Mera	345.185	443.294	193.098	439.330	263.206	742.529	2.426.642	
3.Orman ve Fundalık	130.511	404.245	85.526	266.096	595.523	11.429	1.493.327	20.46
a) Orman Arazisi	17.462	-	42.439	-	-	-	60.401	
b) Fundalık Arazî	113.049	404.245	42.587	266.096	595.523	11.429	1.432.926	
4.Diğer Arazî	38.072	56.167	7.629	58.717	87.472	25.678	273.785	3.75
a) Verleşim Merkezleri	1.550	5.808	3.825	3.998	3.431	6.949	25.561	
b) Sazlık-Bataklık	1.456	-	218	-	-	-	1.674	
c) Irmak Yatakları	7.213	17.322	225	1.256	7.452	3.126	36.594	
d) Çıplak Kayalar	27.853	33.037	3.361	53.463	76.589	15.603	209.906	
5.Su Yüzeyleri	3.100	5.301	1.055	1.356	4.020	5.424	20.256	0.27
TOPLAM	761.399	1.535.548	764.170	1.230.930	1.100.268	1.902.057	7.295.725	100.00

KAYNAK: DPT.Nippon Koei Co.Ltd.-Yüksek Proje A.Ş.

GAP, The Southeastern Anatolia Project, Master Plan Study , Final Master Plan Report, Volume 3.Nisan.1989 Ank.

GAP illerinde sulanabilir tarım arazisi toplamı 2.699.237 hektardır. Bu alanın şu anda % 4.2 (113.622 ha)lik bir kısmı sulanabilmektedir. Tablo 6.da verilen değerlere göre bölge içinde en fazla sulama Şanlıurfa'da yapılmaktadır (38.735 ha) (10).

Tablo 6. GAP İllerinde Sulanabilir ve Halen Sulanan Tarım Arazisi Miktar ve Oranları

İller	Sulanabilir Alan		Halen Sulanan	
	Ha	%	Ha	%
Adıyaman	198.873	7.4	16.818	14.8
Diyarbakır	540.594	20.0	21.600	19.0
Gaziantep	357.146	13.2	17.376	15.3
Mardin	433.429	16.1	12.376	10.9
Siirt	141.239	5.3	6.717	5.9
Şanlıurfa	1.025.956	38.0	38.735	34.1
TOPLAM	2.699.237	100.0	113.622	100.0

Bölge toprakları çoğunlukla "kırmızımsı kahverengi" toprak grubuna giren, düz ya da düze yakın eğimlerde, orta sığ ya da derince ABC profilli topraklar olup fazlaca kalsiyum içeren; ana maddesi ince bünyeli alüvyal materyal ya da kireçtaşı olan topraklardır. Organik madde ve fosfor oranları düşük olan bölge toprakları, yüksek oranda kil (% 49-62) içerir. Kuruma sırasında büzülen bu toprakların yüzeyinde derin çatlaklar oluşur (11).

Tablo 7.de GAP Bölgesi'ndeki illerin yüzölçümleri, işlemeye elverişli sınıflardaki arazi miktar ve oranları verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi, altı ilimizin 7.3 milyon hektar olan arazi varlığının 3.1 milyon hektarı (% 42'si) işleme- li tarıma uygundur. Bölgede % 42 olan bu oran ülkemizin % 36 olan ortalama oranından hayli yüksek olup Mardin ve Şanlıurfa illerimizde % 44 -62 gibi çok yüksek düzeylerde- dir.

(10) Atay Doğan, Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Simpozyumu, "Su Ürünleri Potansiyelinin Değerlendirilmesi", 1986, s.437

(11) Elçin A., Aşkın Y., Cengiz F., Arık İ.Zafer, G.A.P.T.K.S., "Küçükbaş Hayvancılığın Entansifleşmesi Olanakları ve Sorunları, 1986, s.368

Arazinin kullanma yetenek sınıflarına dağılımı da Tablo 7'de verilmiştir. Buna göre I.sınıf topraklar oranı, Mardin ve Siirt dışındaki dört ilimizde % 22-39 arasında, I ve II sınıf toprakların toplam oranı ise altı ilimizde % 40-60 arasında bulunmaktadır, ki bu değerler tarımsal üretimin temeli olan toprak varlığı bakımından bölgenin büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.

1.2.1.3. Topoğrafya, Vadiler, Ovalar

Yurdumuzun yedi coğrafi bölgesinden biri olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Fırat ve Dicle nehirlerinin aşağı kesimleri ile bunların arasında uzanan yukarı Mezopotamya ovalarını kapsayan 73.863 km² lik bir alana yayılmaktadır.

Antitoros sistemi ve bunlara katılan dalgalı yapılar bölgeyi genel olarak batıdan ve kuzeyden sınırlar. Bölge az engebeli plato düzlüklerinden ve bunlar arasında yer alan birçok çanaklaşmış havzalar ve alçak tepelerden oluşmuştur. Karacadağ püskürük kütlesi bölgeyi genel olarak iki ana gruba ayırır. Batıda Aşağı Fırat Havzası, doğuda ise Dicle havzası yer alır.

Güneydoğu Anadolu Projesi içerisinde önemli bir yeri olan Aşağı Fırat Projesinin gelişme alanını oluşturan güney bölümü, Fırat nehrinden doğuya doğru Nusaybin ötesinde daralan bir şerit halinde uzanır. Bu alan genel olarak iki genel fizyografik bölgeye ayrılır. Güneydeki alçak dalgalı geniş araziler, Basra körfezine kadar uzanan Mezopotamya ovalarının Kuzey bölümünü oluşturmaktadır. Kuzeyde topoğrafya, Fırat yakınında erozyonun meydana çıkardığı alttaki kalker ve marn hariç, arızalı, kırıklı ve düzgün olmayan yüzeyli, lav akımları ile oluşan ovalar şeklindedir. Lav arazilerinin güney uza- nımı olan ve ovada 300 m. yükseklikte bulunan Tektek düzlüğü Mardin-Caylanpınar ovalarını Urfa-Harran ovasından ayırmaktadır.

Tablo 7. GAP İllerinin Yüzölçümü, İşletmeye Elverişli Arazi Miktar ve Oranları, İşletmeye Elverişli Sınıflardaki Arazi Miktar ve Oranları

İller	İl Yüzölçümü (ha)	İşletmeye Uygun ha	%	ARAZİ YETENEK SINIFLARI							
				I.Sınıf		II.Sınıf		III.Sınıf		IV.Sınıf	
				ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Adıyaman	761.399	201.351	26	21.928	11	582.58	29	644.32	32	567.32	28
Diyarbakır	1.533.444	696.361	45	150.765	22	225.097	32	180.031	26	140.468	20
Gaziantep	764.170	366.488	48	80.753	22	122.939	33	76.224	21	86.572	24
Mardin	1.232.286	536.002	44	181.598	34	137.788	26	120.387	22	96.249	18
Siirt	1.100.168	141.828	13	22.489	16	39.698	28	41.939	29	37.702	27
Şanlıurfa	1.902.057	1.178.692	62	454.219	39	234.903	20	249.572	21	239.998	20
GAP TOPLAM	7.295.624	3.120.722	43	911.657	29	818.545	26	732.308	24	657.613	21

KAYNAK : D.P.T., Nippon Koei Co. Ltd.-Yüksel Proje A.Ş. "GAP The Southeastern Anatolia Project

Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 3" Nisan 1989.

Güneydoğu Anadolu'da yeryüzü şekilleri oldukça sadedir. Bir yay gibi bölgeyi kuzeyden kuşatan Güneydoğu Toroslar'a yaklaşıldıkça, hem ortalama yükselti artar, hem de daha dalgalı ve tepelik bir görünüm egemen olmaya başlar. Güneydoğu Anadolu düzlüklerinin yükseltisi, Güneydoğu Torosların eteklerinden Suriye Sınırına doğru hafifçe azalır. Bu hafif eğimli kesimde, ortalama yükselti 500-800 m'dir. Bu düzlükler, kenarlara doğru vadilerle parçalanmış platolara dönüşür, orta kesimlerde ova görünümünü alır (12).

1.2.1.4. Akarsu ve Göller

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yerüstü su kaynaklarını teşkil eden iki önemli nehir vardır. Bunlar Fırat ve Dicle nehirleridir.

Fırat nehri: Antitorosların yanında kalan dalgalanmalı yapıları kesen derince oyulmuş eski bir vadi içinde olan Fırat nehri yurdumuzun en büyük akarsuyudur. Adıyaman'ın kuzeyinde Torosları, kuzey-güney yönünden geçen Fırat nehri, batıya dönerek Kahta ve Göksu kollarını alır ve Karasu kavşağından sonra tekrar güneye yönelerek, Karkamış'ta sınırı geçer ve Suriye-Irak ovalarına akar. Fırat nehrinin sınırlarımızdaki toplam su potansiyeli yılda yaklaşık 30 milyar m³ civarındadır.

Dicle nehri: Bölgenin ve yurdumuzun ikinci büyük nehridir. Hazar gölünün yakınlarından doğar ve kuzey-güney yönünde akar. Diyarbakır'ın hemen güneyinde doğuya yönelir, bu arada kuzeyde Anbarçay, Pamukçay, Salat çayı Batman ve Garzan kollarını, güneyden ise Göksu ve Savur Çaylarını alır.

Doğudankatılan Botan çayı kavşağından sonra tekrar güneye döner ve Cizre ilçesinden itibaren bir süre Türkiye, Suriye sınırını oluşturur, daha sonra Irak topraklarına girer. Dicle nehrinin sınırlarımızdaki toplam su potansiyeli yılda yaklaşık 16 milyar m³ civarındadır (13).

(12) D.P.T., Nippon Koei Co.Ltd.-Yüksel Proje A.Ş."GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 1", Nisan 1989,s.1,2

(13) a.g.e. Volume 4, s.G.1

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde doğal göl bulunmamaktadır. Ancak yapılan ve yapılmakta olan baraj gölleri bulunmaktadır. Devegeçidi, Karakaya baraj gölleri bunların şu andaki en önemlileridir.

1.2.2. Ekonomik ve Sosyal Yapı

1.2.2.1. Nüfus ve Göç Durumu

Nüfus hareketleri ekonomik ve sosyal yapıyla sıkı bir ilişki içindedir. Bununla beraber belirli bir ekonomik faaliyet hacminin bulunmadığı hallerde bazı idari ve sosyal sebeplerin de nüfus hareketlerine etkide bulunduğunu kabul etmek gerekir. Örneğin; henüz işletmeye açılmamış kaynakların bulunması, kültürel sebepler, idari kurumların yerleşmesi zaman zaman nüfus hareketlerini etkiler (14).

GAP Bölgesindeki nüfus artış oranlarını incelediğimizde bu değerlerin devamlı olarak Türkiye değerlerinden fazla olduğu görülmektedir. 1950'den itibaren nüfusları incelediğimizde GAP Bölgesindeki en yüksek nüfus artışının % 6.36 ile 1950-1955 yılları arasında olduğu görülmektedir. Bu değer 1985 yılına kadar olan dönemde, 1960-65 döneminde 3.01'e düşmüş, 1965-70'de % 3.68'e çıkmış, 1970-75 döneminden itibaren düşmeye başlamış 1975-80'de % 2.21 olmuştur. 1980-85 döneminden itibaren ise yine yükselmeye başlamış ve % 4.13 değerine ulaşmıştır. 1950'ler den itibaren tarımda makinalaşmanın başlamasıyla, zaten sınırlı olan tarım kesiminde nüfus azalmasına yol açmış ve kırsal kesimden bölge kentlerine ya da direkt olarak büyük kentlere (başta İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin) yönelmiştir (Tablo 8).

Aynı dönem içerisinde il bazında nüfus artış değerlerine baktığımızda 1965-70 döneminde Diyarbakır'da nüfus artışının en yüksek değere ulaştığı (% 4.42) görülmektedir.

(14) D.P.T., Nippon Koei Co. Ltd.-Yüksel Proje A.Ş. "GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 1" Nisan 1989 s.3

Tablo 8. Toplam Nüfus Gelişmesi (1950-1985)

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985
Türkiye	20.917.188	24.064.763	27.754.820	31.391.421	35.605.176	40.347.719	44.736.957	50.604.458
Yıllık artış(%)	2.98	3.06	2.62	2.68	2.66	2.18	2.62	-
Yoğunluk	27	31	36	40	46	52	58	65
GAP, Bölgesi	1.346.668	1.774.580	2.057.753	2.367.739	2.803.166	3.212.531	3.567.628	4.303.567
Yıllık artış(%)	6.36	3.19	3.01	3.68	2.92	2.21	4.13	-
Yoğunluk	18	24	28	32	38	43	48	58
Adıyaman	-	208.755	233.177	267.288	303.511	346.892	367.595	430.728
Yıllık artış(%)	-	2.34	2.93	2.71	2.86	1.19	3.43	-
Yoğunluk	-	29	32	37	43	51	57	69
Diğerbaki	293.738	343.903	401.884	475.916	581.208	681.233	778.150	934.505
Yıllık artış(%)	3.42	3.37	3.68	4.42	2.41	3.90	4.02	-
Yoğunluk	19	22	26	30	37	42	50	61
Gaziantep	328.343	376.969	434.579	511.025	606.540	715.939	808.697	966.490
Yıllık artış(%)	2.96	3.06	3.52	3.74	3.61	2.59	3.90	-
Yoğunluk	44	50	58	66	79	94	106	126
Mardin	269.490	305.520	353.411	397.880	453.092	519.687	564.967	652.069
Yıllık artış(%)	2.67	3.14	2.52	2.78	2.94	1.74	3.08	-
Yoğunluk	21	24	28	31	35	41	44	51
Siiirt	156.703	191.234	232.243	264.832	320.684	381.503	445.483	524.741
Yıllık artış(%)	4.41	4.29	2.81	4.22	3.79	3.35	3.56	-
Yoğunluk	13	16	20	24	29	35	40	48
Şanlıurfa	298.394	348.199	401.919	450.798	538.131	597.277	602.736	795.034
Yıllık artış(%)	3.34	3.09	2.43	3.87	2.20	20.8	0.18	-
Yoğunluk	16	19	22	24	28	32	32	43

Kaynak: D.İ.E., Nüfus Sayımları

Nüfus yoğunluğu açısından incelediğimizde, bölge nüfus yoğunluğunun 1950'den itibaren devamlı artarak 18 ki/km²'den 1985 yılında 58 ki/km²'ye yükseldiğini görmekteyiz.

Bölge içinde en fazla nüfus yoğunluğuna sahip olan il ise Gaziantep'tir. 1950 yılında Gaziantep'te nüfus yoğunluğu 44 ki/km² iken bölge içinde kendisine en yakın il olan Mardin de bu değer 21 ki/km²'dir. 1985 yılında Gaziantep'te nüfus yoğunluğu 126 ki/km²'ye erişirken, Adıyaman bu ilimize en yakın il olarak 69 ki/km²'ye erişmiştir (Tablo 8).

1.2.2.2. Göç

GAP Bölgesindeki göç olaylarını incelediğimizde başlangıcın kırdan olduğu ve bunun önce bölge içindeki illere (özellikle Diyarbakır, Gaziantep) olduğu daha sonra ise büyük şehirlere (Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Mersin) olduğu görülmektedir.

İl bazında incelediğimizde, Adıyaman ili göçlerle oluşan nüfus hareketleri açısından durağan bir yapıya sahiptir. 1970 yılına dek Adıyaman Türkiye genelinde göç veren 48 il arasında 41'inci sırada yer alır (15).

Diyarbakır 1970'lerin ortasına değin göç veren ve bu yolla net nüfus yitiren bir il konumundaydı. Ancak bu net nüfus yitimi il dışına göçün en yüksek düzeye ulaştığı dönemlerde bile çok büyük olmamıştır. Göçün sayı olarak önemli boyutlara ulaşmamasına karşın, önemli olması niteliği ile ilgilidir. Diyarbakır'ın verdiği göç, genelde aile reisinin tekil göçü değil, ailenin toplu göçü niteliğinde gerçekleşmiştir. İl dışına göç hareketinin temel nedeni ilin tarım kesimindeki mülkiyet yapısıdır. Bu kesimde büyük toprak sahipliğinin yaygın ve egemen oluşu, kırsal nüfusun hızlı bir topraksızlaşma ve yoksullaşma sürecine girmesine yol açmıştır. Tarımda

(15) D.P.T., Nippon Koei Co.Ltd.-Yüksel PROje A.Ş."GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 1", Nisan 1989, s.2

makinalaşmanın iş olanaklarını daraltması da kırsal kesimdeki başka bir itici etmendir. Kırsal alanın itici etkisinin ağır bastığı göçler ise genellikle "toplu aile göçü" niteliğinde gerçekleşmektedir (16).

Gaziantep, öteden beri, büyük ölçüde çevre illerden kaynaklanan bir güç almaktadır. Göç akımını uyaran birincil etmen il tarımının mevsimlik işgücü talebidir. Gaziantep'e göç eden nüfus içinde Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Adıyaman, Mardin gibi çevre illerden gelenlerin ağırlıklı bir payı vardır. Gaziantep'in göç almasına yol açan bir başka etmen de, "büyük merkez" olma özelliğidir. Son olarak, ilin Güneydoğu Anadolu bölgesi'nin sanayi ve ticaret açısından gelişmiş bir merkezi olması, görece daha geri çevre illerden işgücü çekmesine yol açmaktadır. Ayrıca, ilin aldığı göçe yakın boyutta verdiği bir göç vardır. Gaziantep'e yönelik nüfus akımının en yoğun düzeye ulaştığı 1965-70 döneminde bile net göç artışı toplam nüfus içinde binde 8(5000 kişi) gibi önemsiz bir oranda kalmaktadır. Gaziantep'in verdiği göç, daha çok aile reisinin uzun mesafeli göçü niteliğinde olup, ilin çalışma çağındaki erkek nüfusunu önemli ölçüde aşındırmakta; aldığı göç ise niteliği gereği bu etkiyi dengeliyememektedir (17).

Mardin ili ekonomisi tümüyle tarıma dayalıdır. Mardin tarımında makineleşme eğilimi, 1950'lerde başlamakla birlikte, asıl 1970'lerde hız kazanmıştır. İlde büyük toprak mülkiyeti yaygındır ve topraksız köylü oranı da çok yüksektir. Bu arada tarımda traktör kullanımının yaygınlaşmasıyla, topraksız köyülerin iş olanakları azalmış ve kırsal kesimden il dışına göç hareketi de 1950'lerde başlamıştır. Öte yandan Mardin'de topraksız aileler arasında, öteden beri mevsimlik göç eğilimi çok yüksektir. Mardin ilinden kaynaklanan göçün büyük çoğunluğu Diyarbakır ve Adana gibi çevre illerle, İstanbul,

(16) D.P.T., Nippon Koei Co.Ltd.-Yüksel Proje A.Ş. "GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 4" Nisan 1989, s.E-2, E-3.

(17) a.g.e. Volume 1, s.3-4-5.

İzmir ve Ankara gibi büyük kentlere olmaktadır. Mardin'e olan göçün büyük çoğunluğunu ise kamu hizmetleri için ile gelenler oluşturmaktadır (18).

Siirt'te doğurganlık düzeyi çok yüksektir, buna karşın hızla artan nüfusu işlendirebilecek düzeyde iş olanakları yoktur. Bu nedenle Siirt öteden beri, il dışına göç vermektedir. Siirt, ülkenin en geri kalmış illerinden biridir. Binlerce kişiye çalışma olanağı yaratan Türkiye'nin en büyük petrol rafinerilerinden olan Batman Rafinerisi bu ildir. Ama, petrol sanayii, asıl olarak Batman ilçesinde ekonomik ve sosyal yaşamı etkilemiş ve değiştirmiştir. İlin öteki yörelerinde tarımsal etkinlikler dışında çalışma olanakları çok sınırlıdır. Tarım kesiminde çalışan nüfusun büyük bir bölümü hayvancılıkla uğraşır. Dağlık yörelerde yaşayan bu nüfus dağınık yerleşme birimleri oluşturur. Halkın hayvancılıktan elde ettiği gelir ve bu kişilerin yaşam düzeyi çok düşüktür. İlin bu ekonomik yapısı nedeniyle, 1950'lerde kırsal kesimden göç başlamıştır. Göç edenler, ilk yıllarda Siirt Kenti'yle Batman ilçe merkezine giderken, 1960'dan sonra asıl olarak il dışına yönelmiştir. Siirt'ten il dışına yönelen göçün bir özelliği de, öncelikle "tekil erkek" göçü biçiminde olmasıdır. 1975'de il dışında yaşayan Siirt doğumlular içinde erkeklerin oranı % 60 idi. Siirt il dışına verdiği göçe karşılık, bir miktar da göç almaktadır. Başka ilde doğup da Siirt'te oturanların il toplam nüfusuna oranı 1950'de % 6 iken, 1970'de % 12'ye yükselmiştir, 1980'de ise % 10.4'e düşmüştür. Siirt'e başka illerden gelenlerin büyük bölümü, teknik eleman, askeri personel ve kamu görevlileridir. bunların büyük bölümü, Siirt Kenti'yle Batman Kenti'nde oturmaktadır (19).

Göç olgusu, Urfa nüfusunun gelişimini ve özelliklerini belirleyen temel etmenlerden biridir. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde, Halep bağlantısını sağladığı için gelişkin bir ticaret merkezi kazanan il Cumhuriyet Dönemi'nde giderek bu özelliğini yitirmiştir. Bu dönemde ağırlığı tarım kesimi almıştır.

(18) Kün E., Geçit H.H., Özgen M., Çiftçi C.Y., Emekli Er. H.Y. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Tarımsal Kalkınma Simpozyumu, "Tahıl ve Baklagil Tarımı Geliştirilmesi" s.115-116 Ank.1986.

(19) Yurt Ansiklopedisi Anadolu Yayıncılık A.Ş. Türkiye Genel 1982 s.7850-7851

Ancak tarım, ilkel üretim yöntemleri nedeniyle, yüksek doğurganlık sonucu hızla artan nüfusa yeterli iş ve geçim olanağı sağlayabilecek düzeyde değildi. Bu gelişme, 1960'lara değin kırsal alanda yığılan, gerçekte gizli işsiz durumunda olan çok sayıda insanın kırdan kopmasına ve kente göç etmesine yol açtı. Ancak, kent ekonomisinin bu nüfusu besleyebilecek yapıdan yoksun oluşu, önceleri kente yönelenlerin 1970'lerden başlayarak il dışına gitmesine neden oldu. 1970'lerin ikinci yarısında ildışına verilen göç hızlanmışır. bunun nedeni ekonomik nedenlere bağlı göçler yanında, Urfa'da çok yoğun biçimde yaşanan politik huzursuzluk ve şiddet olaylarının yol açtığı göçün de etkisi olmuştur. Daha çok kentsel kesimden kaynaklanan bu göçler, toplu aile göçü biçiminde ve uzak mesafelere yapılmıştır. İlde, iş olanaklarının kısıtlılığının yol açtığı sürekli göçlerin yanı sıra, mevsimlik göçler de çok yaygındır. Urfa'da ekonomik kökenli göçler, daha çok kısa mesafelidir ve "tekil aile reisi" biçimindedir. Ancak, mevsimlik göçlerde bu nitelik değişir (20).

1975-80 döneminde GAP Bölgesine Türkiye'nin diğer illerinden olan iç göç 85474 kişidir, ancak aynı dönemde bölgeden olan dış göç ise 188990 kişidir, ikisi arasındaki fark 103516 kişidir. Bu kayıp 1975 yılındaki bölge nüfusunun % 6'sıdır. İç-dış göçe il bazında baktığımızda Gaziantep ve Diyarbakır'ın en fazla iç göçe sahip olan iller olduğu görülmektedir (22866-21244). Dış göçte ise Diyarbakır başta gelmekte (43473), onu Şanlıurfa izlemektedir (39991) (Tablo 9).

GAP Bölgesinin kendi içindeki iç-dış göç değerlerine baktığımızda Diyarbakır'ın en fazla göçü aldığı görülmektedir (11360). Bu ilimizi Gaziantep izlemektedir (9945). Diyarbakır'ın en fazla göç aldığı illerimiz Mardin ve Şanlıurfa'dır. GAP Bölgesinin dış göç değerlerine baktığımızda en fazla göç veren ilin Şanlıurfa olduğu (11446), bunu Mardin'in izlediği (10399) görülmektedir. Net göç oranına baktığımızda Gaziantep'in en fazla göç alan (7082), Şanlıurfa'nın ise en fazla göç veren (-7480) iller olduğu görülmektedir (Tablo 10).

(20) D.S.İ. Genel Müdürlüğü Çalışmaları, Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Simpozyumu, Ankara 1985, s.20

Dış göçün en önemli nedeni ekonomiktir. Buna tarımda me-
kinin Tablo 9. GAP Bölgesi ile Türkiye'nin Diğer İlleri Ara-
sında Olan İç-Dış Göçler
ve yavaş yavaş diğer temel nedenler ola-
rak gelir. Sosyal faaliyetlerdeki eksiklikler de kırsal ille-
lerin dış göç kaynağı olarak etken olmaktadır.

	1975-80		
	İç Göç (kişi)	Dış Göç (kişi)	Net Göç (kişi)
Adıyaman	9318	19544	-10226
Diyarbakır	21244	43473	-22229
Gaziantep	22866	31204	- 8338
Mardin	8685	31312	-22627
Siirt	11143	23466	-12323
Şanlıurfa	12218	39991	-27773
GAP Bölgesi	85474	188990	-103516

Tablo 10. GAP Bölgesinde Kendi İçindeki İç-Dış Göç, 1975-80

	İç Göç (kişi)	Dış Göç (kişi)	Net Göç (kişi)
Adıyaman	1664	2809	-1145
Diyarbakır	11360	4926	6434
Gaziantep	9945	2863	7082
Mardin	4107	10399	-6292
Siirt	6187	4786	1401
Şanlıurfa	3966	11446	-7480
GAP Bölgesi	37229	37229	0

Kaynak: DPT "GAP The Southeastern Anatolia Project Master
Planstudy, First Master Plan Report" Volume4, Nisan 1989

GAP Bölgesinden ya da GAP Bölgesine olan göçler aşağıda-
ki gibi iki şekilde olmaktadır:

- Bölge içinde ya da komşu iller (özellikle Çukurova Bölgesi) arasında,
- Uzun mesafeli göçler, ülkenin batısındaki büyük iller arasında,

Dış göçün en önemli nedeni ekonomiktir. Bunu tarımda makinalaşma, küçük arazi sahipliliği, büyük hane halkı biçimi ve yetersiz bir mevsimlik iş oluşması diğer temel nedenler olarak izler. Sosyal faaliyetlerdeki eksiklikler de kırsal ailelerin dış göç kararını vermede etken olmaktadır.

Bölgeye olan iç göçün yaklaşık üçte biri bölgenin kendi içinde olmaktadır. Bölge içindeki göçler de Gaziantep, Diyarbakır ve Siirt göç alan önemli merkezlerdir. Mardin ve Şanlıurfa ise dış göçün kaynaklandığı önemli illerdir. Bu bölge içi göç çevre illerden bölgeye olan iç göçlerle birlikte GAP Bölgesindeki illere olan iç göçün toplam % 48'ini oluşturmaktadır. Diğer yandan GAP Bölgesinden olan dışgöçün yaklaşık üçte biri ise üç metropoliten kente; Ankara, İstanbul, İzmir olmaktadır. Üç metropoliten kent ve Çukurova bölgesine olan dış göç, bölgeden dışarıya olan dış göçün toplam % 52'sine ulaşmaktadır (Tablo 11).

GAP Bölgesi net iç göçü sadece çevre illerden almaktadır, fakat bu net iç göç çok küçük bir seviyede kalmaktadır.

Tablo 11. GAP Bölgesindeki İç-Dış Göçler, Net İç-Dış Göç, 1975-80

Yön	İç Göç (kişi)	%	Dış Göç (kişi)	%	Net İç-Dış Göç (kişi)	%
GAP Bölgesi						
n:5	37229	30.2	37229	16.5	0	0
Çevre İller						
n:8(1)	22065	17.9	19092	8.4	2.973	2.96
Çukurova Böl.						
n:3(2)	15683	12.7	54204	23.9	-38.521	37.4
Metropoliten Alanlar						
n:3(3)	20570	16.7	62711	27.7	-42.141	40.9
Diğer İller						
n: 47	27156	22.5	52983	23.4	-25.827	24.6
TOPLAM	122703	100.0	226219	100.0	-103.516	100.0

Kaynak: DPT "GAP The Southeastern Anatolia Project, Master Plan Study, Final Master Plan Report "Volume 4, Nisan 1989

1) Çevre İller: Bingöl, Bitlis, Elazığ, Hakkari, Malatya, K.Maraş, Van

2) Çukurova Bölgesi İlleri: Adana, Hatay, İçel

3) Metropolitan Alanlar: Ankara, İstanbul, İzmir

1.2.2.3. İstihdam

GAP Bölgesi tarım kesiminin ağırlık kazandığı bir bölge-mizdir, 1975 yılında % 76.88 olan tarımda Çalışanlar oranı, 1985'de düşmesine rağmen çalışanların % 71.12'sini kapsamak-tadır.

1975 yılında GAP Bölgesinde çalışma çağı nüfusu (13-64) 1.681.209 kişi (% 52.3) idi. Bu dönemde GAP Bölgesindeki faal nüfus sayısı ise 1.256.481 kişi idi.

1975-1985 yılları arasında GAP Bölgesi toplam nüfusu % 20.6 artarken, aynı dönem içerisinde çalışma çağı nüfusu da % 36.1 oranında artmıştır. Buna karşın bölgedeki faal nüfus oranındaki artış ise % 21.6 oranında kalmıştır. Faal nüfus ora-nının çalışma çağı nüfusu oranından yaklaşık % 15 az olması, bize bölgede işsizliğin yüksek oranda olduğunu göstermektedir. Ayrıca bölgeden dışarıya olan göç oranının yüksekliği de faal nüfusu aşındırmaktadır (Tablo 12-13).

Tablo 12 GAP Bölgesinde Yaş Grupları Nüfusu, 1975-1980-1985

Yaş Grupları	1975		1980		1985	
	k	%	k	%	k	%
0-12	1419036	44.2	1594427	44.7	1883576	43.8
13-64	1681209	52.3	1847434	51.8	2288470	53.2
65 +	112286	3.5	125767	3.5	131621	3.1
TOPLAM	3212531	1000	3567628	100.0	4.303.567	100.0

Kaynak : DİE, Genel Nüfus Sayımları, 1975-1980-1985

Faali nüfusun işkollarına göre bölünüşüne baktığımızda (Tablo 13) tarım kesimi GAP Bölgesinde başta gelmektedir (% 71.12). Bu oran 1975'de % 76.88 idi. Tarım kesimini III. sektör yani hizmetler sektörü izlemektedir (% 20.37). Bu değer 1975 yılında % 14.56 idi. Hizmetler sektörü içinde % 10.13 ile kamu hizmetleri başta gelmekte, bunu % 4.05 ile ticaret izlemektedir. II. sektör, sanayi ise bu iki sektörden sonra gelmektedir. Bu sektör tüm sektörler içinde 1975'de % 8.56 orana sahip iken, bu oran, 1985 yılında % 8.51'e düşmüştür. Sanayi sektöründe de imalat sanayi % 5.00 ile başta gelmektedir.

Tablo 13 GAP Bölgesi Sektörel İstihdam, 1975-1980-1985

Ekonomik Sektörler	Toplam İstihdam			Toplam İstihdam		
	1975 (kişi)	1980 (kişi)	1985 (kişi)	1975 (%)	1980 (%)	1985 (%)
Tarım	966023	920829	1086676	76.88	71.67	71.12
Maden	3121	4529	3079	0.25	0.35	0.20
İmalat	49660	67700	76437	3.95	5.27	5.00
El./Gaz/Su	436	909	1221	0.03	0.07	0.08
İnşaat	54408	43778	49322	4.33	3.41	3.23
Ticaret	37097	47883	61802	2.95	3.73	4.05
Ulaş./Haber	26183	30275	37861	2.08	2.36	2.48
Banka/Sigorta	2961	6398	5891	0.24	0.50	0.39
Kişisel Hiz.	28533	35826	50784	2.27	2.79	3.32
Kamu Hiz.	88058	126722	154771	7.02	9.86	10.13
Top.İstihdam	1256481	1284849	1527845	100.0	100.0	100.0
Top.Nüfus	3212531	3567628	4303567			

Kaynak : DİE, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Karakteristikleri, 1975-1980-1985

1.2.2.4. Kentsel Kademelenme

GAP Bölgesini kentsel kademelenme açısından incelediğimizde Gaziantep ve Diyarbakır diğer illere nazaran daha etkin bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Gaziantep bir 6.kademe (üst-bölgesel) Diyarbakır ise 5.kademe (bölgesel) merkezdir. GAP Bölgesinin tümü 7.kademe (en üst düzey) ilişkilerde İstanbul'a bağlıdır. 6.kademe ilişkilerde ise Gaziantep GAP Bölgesi içinde bulunmasına rağmen

birçok ilimiz, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Adana'nın etkisi altındadır. Adıyaman'ın tamamı, Şanlıurfa'nın ise bir kaç ilçesi hariç diğer yerleşmeleri Gaziantep'in 6.kademede etkisi altındadır. Gaziantep'in 6.kademede GAP Bölgesi illerine üstünlük kuramamasının nedeni Adana'nın ulaşım olanakları ve bu kademe mal ve hizmetlerdeki göreceli fiyatlarıdır. Adana, Gaziantep'e göre çok daha gelişmiş bir kenttir. Dışalım limanlarına yakınlığı gibi nedenlerden üretim maliyetlerinin düşüklüğü sonucu birtakım 6.kademe mal ve hizmet fiyatlarının Gaziantep'e göre daha düşük olması doğaldır. Fiyatların yörece düşüklüğü Adana'nın bazı yöreler için Gaziantep'e üstünlük sağlayan yakınlık etmenini aşmasını sağlamakta ve Adana, Gaziantep'in yakın çevresine 6.kademe mal ve hizmet sunabilmektedir. 5.kademe (bölgesel) etki alanında bölgede Gaziantep ve Diyarbakır önem kazanmaktadır. Gaziantep batıda Adıyaman ve Şanlıurfa'yı etki alanına almaktadır. Diyarbakır ise 5.kademe etki alanı olarak Mardin, Siirt'i kapsamaktadır. Ancak GAP'ın bitmesiyle birlikte Diyarbakır bölge içinde daha da önem kazanacaktır. Öncelik 6.kademe (üst-bölgesel) merkez durumuna gelme olasılığı yüksek olan Diyarbakır, projenin bitmesiyle birlikte Gaziantep'le etki alanı bakımından çekişecektir ve bugün Gaziantep'in 5. ve 6.kademe etkisi altında olan bir çok yöreyi etkisi altına alacaktır.

Bölgede Şanlıurfa ve Mardin ili bir 4.kademe (alt-bölgesel) merkezdir. Ancak GAP'ın ilerlemesiyle beraber özellikle Şanlıurfa'da kademelenme bakımından bir ilerleme olacağı tahmin edilmektedir (21).

1.2.2.5.I.SEKTÖR

1.2.2.5.1. Tarım

1.2.2.5.1.1. Tarımsal Arazi Kullanışı

GAP Bölgesindeki 7.295.624 ha. toplam alanın 3.081.170 (% 42) ha'ında üretim yapılmaktadır. Tarım yapılan bu alanın 2.628.703 (% 85.3) ha'ında kuru tarım, 120.740 (% 4) ha'ında sulutarım geri kalanında ise bahçeçilik vd.yapılmaktadır(Tablo 14).

(21) D.P.T., Nippon Koei Co. Ltd.-Yüksel Proje A.Ş."GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 4", Nisan 1989,s.G.4,G.5,G.6

Tablo 14 GAP Bölgesin'de Ekili Alanlar, 1986

Ekili Alan	Toplam Alan (ha)	Toplam İçinde (%)
Kuru tarım alanı	2.628.703	85.3
Sulu tarım alanı	1.20 .740	4.0
Bahçecilik-sebze	251.627	8.1
Özel ürünler	80.074	2.6
TOPLAM	3.081.170	100.0

Kaynak: Topraksu Genel Müdürlüğü, İl Toprak Kaynakları Envanter Raporu, 1986

Kuru tarım yapılan arazilerin yaklaşık % 97'sinde ürün-nadas-ürün yöntemi ya da nadas yerine mercimek veya nohut ekilerek üretim yapılmaktadır. Nadas alanı toplam etki alanlarının 1985'de % 11'ini, 1986'da ise % 9.5'ini kaplamaktaydı.

Buğday GAP Bölgesinin en önemli ürünüdür. 1.048.598 ha alana ekilen buğday toplam ekili alanların % 33.9'unu kaplamaktadır. Buğdayı 570.781 ha (% 18.5) ile arpa ve 519.524 ha (% 16.8) ile mercimek izlemektedir. Görüldüğü gibi kuru tarım ürünleri bölgede ekili alanların büyük çoğunluğunu (% 69.2) kaplamaktadır (Tablo 15).

1.2.2.5.1.2. Arazi Sahipliliği

Nüfusun köyden ayrılması konusunu ele alanlar, köylerde kişi başına veya aile başına gelirin, ailenin geçimini sağlamaktan uzak olduğu, bu sebeple de aile fertlerinin geçici veya devamlı olarak gelirin daha yüksek olduğu şehirlere göç ettikleri noktasında birleşmektedirler.

Gerçekten temel nedenlerin sonuç olarak ortaya koyduğu bu kısa hüküm, Türkiye'nin hemen her tarafı için doğru kabul edilebilir. Ancak neticeyi meydana getiren temel etkenler yer yer farklı ve değişik şiddettedir (22).

(22) D.P.T., Nippon Koei Co.Ltd.-Yüksel Proje A.Ş."GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 4", Nisan 1989,s.G.7, G.8

Tablo 15. Mevcut Ürün Türleri ve Üretim, 1986

Ürün	Alan (ha)	Mahsul Miktarı (kg/ha)	Üretim (ton)	Top.Ekili Alan (%)	Top.Üretim İçinde (%)
Buğday	1.048.598	1795	1.882.000	33.9	32.2
Arpa	570.781	1878	1.071.800	18.5	18.3
Mercimek	519.524	1244	646.300	16.8	11.0
Pamuk	85.127	2080	177.125	2.8	3.0
A.Fıstığı	148.084	187	27.700	4.8	0.5
Susam	57.223	327	18.700	1.9	0.3
Sebzeler	67.670	-	1.119.100	2.2	19.1
Nadas	294.012	-	-	1.1	-
Diğer	300.542		910.457	18.0	15.6
TOPLAM	3.091.561	-	5.853.182	100.0	100.0

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı ve Üretim, 1988

GAP Bölgesi'nde toprak mülkiyeti son derece ilginç bir tablo oluşturmaktadır. Başta Güneydoğu Anadolu Projesi'nin önemli bir kısmını oluşturan Şanlıurfa, Diyarbakır ve Mardin olmak üzere, bölgedeki illerin hepsinde büyük toprak mülkiyeti güçlü ve yaygın bir biçimde görülmektedir. Bölge toprak dağılımı açısından eşitsizliğin temel göstergelerinden biridir. Büyük toprak mülkiyetinin GAP Bölgesi'nde bu kadar yaygın olmasının tarihi nedenleri vardır. Osmanlılar Dönemi'nde yöredeki topraklar yarı-bağımsız aşiretlerin reislerine aitti. Bu toprakların üzerinde yaşayan insanlar da beylerin malı sayılıyordu. Bey öldüğünde mülkü oğullarına geçmekteydi. Ağır kişisel bağımlılık ilişkileri içeren bu toprak rejimi, Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1950'lere değin aynı durağanlıkla sürdü. Bu daha çok, bir değişime hazırlanma ve birikim dönemi olup, çıkarılan yasalar olsun, aslında büyük mülkiyetin güçlenmesi yönünde işlemiştir. 1950'lerden başlayarak, özellikle traktörleşmenin ve ülke pazarıyla ilişkilerin yoğunluk kazanmasının sonucu, kırsal kesimde büyük bir çözülme süreci

yaşanırken, büyük mülk sahipleri topraklar üzerindeki egemenliklerini artırmış ve pazar için üretim yapan çiftliklere dönüştürmüşlerdir. Evvelce beylerin topraklarında ortakçı olarak barınan büyük bir kesimde, tarım işçisi konumuna girmiştir. Cumhuriyet hükümetleri, zaman zaman Osmanlılar'dan devraldıkları mülkiyet yapısını değiştirmeyi denemişlerse de, bunda başarılı olamamışlardır. Gerek yasalardaki boşluklar, gerek büyük mülk sahiplerinin politik kararları etkileyecek gücü ellerinde bulundurmaları bu yapının değişmesini engellemiştir (23).

1945'te çıkartılan "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK)" da büyük mülkiyet yararına işlemiştir. Tâsarı durumunda iken büyük mülk sahipleri zararına köktenci maddeler içeren metin, aralarında büyük mülkiyet kesiminden güçlü temsilcilerin bulunduğu mecliste değişmiş ve yumuşatılmıştır (24).

Uygulanmasına 1950'de başlanılan yasanın, Urfa'daki uygulaması sonucunda, 1.190 hektar vakıflardan, 370 hektarı ise kişilerden olmak üzere, toplam 1560 hektar alan kamulaştırılmıştır. Bu yasa uyarınca, toprak dağıtım işlemleri, Toprak ve İskan İşleri Genel Müdürlüğü'nün oluşturduğu komisyonlarca yapılmış, hazine topraklarının belirlenmesinde kadastro yöntemi uygulanamadığı için, bu toprakları işleyen ailelerden toprak alınamamıştı. İzleyen yıllarda, topraksız ailelere verilen işletme büyüklüğü giderek küçülmüştür. Toprak reformu konusundaki tartışmalar, 1961 Anayasa'sının hazırlanışı ve kabulü döneminde hızlanmıştır. 26 Temmuz 1972'de Ön Tedbirler Yasası" ve Haziran 1973'te 1757 sayılı "Toprak ve Tarım Reformu Yasası (TTR)" çıkarıldı. Bu yasa uyarınca, bölgesel uygulama öngörülüyor ve ilk olarak 1 Kasım 1973'te Toprak ve Tarım Müsteşarlığı'nın önerisi ve Bakanlar Kurulu kararıyla, Urfa ili, toprak ve tarım reformu bölgesi olarak ilan ediliyordu. Yasanın 14.maddesine göre bir bölgenin TTR bölgesi ilan edilmesini izleyen 3 ay içinde, "tarım arazilerinin sahipleri

(23) D.P.T., "Kentşel Kademelenme", 1972

(24) D.P.T., Nippon Koei Co.Ltd.-Yüksel Proje A.Ş."GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 3", Nisan 1989, s.A.1

veya malik sıfatıyla zilyedleri" sahip oldukları toprak miktarı ve niteliği konusunda bildirim vermekle yükümlü tutuluyordu. Bu 3 ayın bitiminde, bölgede toprak reformu uygulaması sona erinceye değin, satış ve devir işlemi yapılamayacak, bu süre ise 3 yılı geçemeyecekti.

Oysa, 1961'den beri süre gelen reform tartışmaları, büyük toprak sahiplerinin topraklarını, aile üyeleri ya da mirasçılar arasında dağıtmasına ya da biçimsel olarak satmasına yol açmıştı. Yasanın getirdiği 3 aylık süre, bu satış ve dağıtım işlemini hızlandırdı. 3 ayın bitiminde büyük topraklar oldukça parçalanmıştı. Ayrıca, "devir ve temlik yasağı" konan 3 yıl içinde uygulama bitirilememiş, devir satış hakları yeniden doğmuştu. Kamulaştırmalarda, aile bir bütün olarak kabul edilmişti, aile reisleri, kadınlar ve reşit olmayan çocukların toprakları birlikte ele alınıyordu. Bu durum, birçok kişinin eşinden boşanarak bağımsız aile başkanı olmasına ya da küçük çocukların yaşlarının büyütülmesiyle, toprakların aile içinde dağıtılmasına yol açmıştı.

1 Kasım 1973'te başlayıp, 10 Mayıs 1978'de sona eren uygulamanın başlangıcından bitimine değin, Urfa'da 1613 aileden 1 milyon 616 bin dekar alan kamulaştırılmış, bunun yalnızca 231.000 dekarı 1218 aileye dağıtılmıştı. Oysa, 75.700 aile toprak istemiyle bildirge vermişti. Bu bildirgelerin yalnızca 10.507'si incelenebilmiş, incelenenlerden de 5404'ü kabul edilmişti. Sonuç olarak, 75.700 aileden yalnızca 1218'ine aile başına ortalama 190 dekar dolayında toprak dağıtılmıştı.

Bu arada, bedeli ödenerek kamulaştırılan toprakların dağıtılan bölümünden geriye kalan toprakların büyük bölümü eski sahiplerince düşük fiyatlarla kiralanarak işletilmişti.

Reform uygulaması süresince ilde yapılan sulama tesisleri ve modern girdi kullanımını artırmaya yönelik kredilerden, geniş ölçüde büyük toprak sahipleri yararlanmıştır.

Böylece, Urfa'da toprakların eşitsiz dağılımını gidermek amacıyla yapılan reform uygulaması bir deney olmaktan ileri gidememiş, ilin tarımsal yapısında önemli bir değişim sağlayamamıştır (25).

Görüldüğü gibi Cumhuriyet döneminde büyük toprak mülkiyetlerini parçalayıp bölgede yaşayanları topraklandırma çabalarının hiçbirisi başarıya ulaşamamış ve buna bağlı olarak kırsal kesimde tarımdan kopup bölge dışına olan göçlerin durdurulması başarılammıştır.

Adıyaman İli'nde 0-50 dekarlık işletmeler % 78.4 gibi yüksek bir orana sahipken ekilen toprakların ancak % 23'ü bu işletmelerce ekilebilmektedir. 500-2500 dekar alana sahip işletmeler il içinde % 0.6 bir paya sahipken ekilebilir toprakların % 12.8'i bu işletmelerce ekilmektedir. 2500 dekar ve daha yukarı alana sahip işletmeler ise tüm işletmeler içinde % 0.1 gibi çok çok küçük bir paya sahipken toprakların % 6.6 sını ekmektedirler. Aynı dönem içerisinde Türkiye'ye baktığımızda işletme büyüklükleri açısından hemen hemen aynı değerleri görmemize rağmen, Türkiye genelinde küçük işletmelerce ekilen toprak oranı Adıyaman'ınkinden yüksektir (0-50 dekar % 26.7; 50-200 dekar % 43.8). Buna karşın 500 dekardan fazla büyüklüğe sahip işletmeler aynı orana sahipken bunların ekibildiği toprak miktarı Adıyaman'a göre düşüktür (Tablo 16).

Diyarbakır'da 1950'den bu yana topraksız aile sayısı artarken, topraklı aileler içinde az topraklılar sayı olarak çok büyük bir grup oluşturdıkları gibi, toprakların giderek daha azalan bir bölümünü işlemektedirler. Topraksızlık oranı 1950 Ziraat Sayımı'nda % 37.1 iken, 1964 envanter çalışmasında % 47 olmuş, 1980 ortalarında Toprak İskan Genel Müdürlüğü'nün araştırmalarına göre % 45.1 olarak bulunmuştur.

Topraklı ailelerin kendi içindeki toprak dağılımına baktığında, bu dağılımın giderek dengesizleştiği açıkça görülmektedir.

(25) D.T.P., Nippon Koei Co.Ltd.-Yüksel Proje A.Ş."GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volum 3" Nisan 1989, s.A.2,A.3

1950'de 50 dekindan az toprağı olanlar toplam işletmelerin yaklaşık % 67'sini oluştururken, 1970 Tarım Sayımında bu oran % 57'ye düşmüş, bu işletmelerin işlediğı toprağın toplam ekili topraktaki payı ise % 25'den % 8'e inmiştir.

Tablo 16 İşletme Büyüklüklerine Göre Toprak Dağılımı
1970 (%)

	ADİYAMAN		TÜRKİYE	
	İşletmelerin Tüm	İşletmelerce Ekilen	İşletmelerin	İşletmelerce
	İşletmelere Oran	Toprağın Ekili Toplam	Tüm İşlet-	Ekilen Toprağın
		Toprağına Oranı	melere Oranı	Ekili Toplam
				Toprağına Oranı
0-50 dekar	78.4	23.0	72.6	26.7
50-200 dekar	19.0	38.7	23.7	43.8
200-500 dekar	2.9	18.9	3.0	17.6
500-2500 dekar	0.6	12.8	0.6	7.9
2500 + dekar	0.1	6.6	0.1	4.0
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, Cilt 1, Anadolu Yayıncılık A.Ş.
1982, s.218

Aynı dönemde 200 dekindan büyük işletmelerin tüm işletmeler içindeki oranı % 3.2'den % 13.5'e yükselirken, bunların toplam toprak içindeki payı da % 19'dan % 66'ya çıkmıştır (Tablo 17).

200 dekarlık bir toprak parçası Diyarbakır yöresinde büyük mülkiyeti ifade etmemektedir. Bu nedenle büyük mülkiyetin alt sınırı rahatlıkla 1000 dekar çıkarılabilir. 1970'te ilde 1000 dekarın üstündeki mülklerin genişliği 1.160.300 dekarı bulmaktaydı ve ekili alanın yarısını oluşturan bu topraklar 286 aile adına 441 kişinin mülkiyetindeydi. Büyük mülkiyetin kendi içindeki dağılımı da ilginçtir. Çünkü burada da bir yığılma ve dengesizlik söz konusudur. Büyük mülkiyetin 1/4'ü 34 kişinin elinde toplanmıştır (Tablo 18).

Tablo 17 İşletme Büyüklüklerine Göre Toprak Dağılımı
1970 (%)

	DİYARBAKIR		TÜRKİYE	
	İşletmelerin Tüm İşletmelere Oranı	İşletmelerce Ekilen Toprağın Ekili Toplam Toprağa Oranı	İşletmelerin Tüm İşletmelere Oranı	İşletmelerce Ekilen Toprağın Ekili Toplam Toprağa Oranı
0-10 dekar	24.1	0.9	24.4	2.4
11-50 dekar	33.0	7.3	48.3	24.3
51-200 dekar	29.4	25.6	23.7	43.8
201-500 dekar	9.7	23.1	3.0	17.6
501-500 dekar	3.6	25.9	0.6	9.2
5000 + dekar	0.2	17.2	0.05 den az	2.7
TOPLAM	100.0	100.2	100.0	100.0

Kaynak : Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık A.Ş., 3. Cilt,
s.2269, 1982

Tablo 18 Diyarbakır'da Büyük Mülkiyetin Dağılımı-1970

Arazi Büyüklüğü (dekar)	Arazi Payı (%)	Malik Sayısı
1.000-2500	36.5	297
2.501-4999	18.6	63
5000 -9999	19.5	47
10000 +	25.4	34
TOPLAM	100.0	441

Kaynak: ARSLAN, Rıfki Doç. Dr. "Diyarbakır'da Toprakta Mülkiyet
Rejimleri ve Toplumsal Değişme "Yayınlanmamış Doçentlik
Tezi, İ.Ü.İ.F, 1975

1970'te Gaziantep'te küçük toprak mülkiyeti sayılabilecek 0-50 dekar büyüklüğündeki işletmeler, tüm işletmelerin % 64'ünü, yani yaklaşık 2/3'ünü oluşturdıkları halde, tüm ekili toprakların ancak % 18'e yaklaşan bir bölümünü, yani 1/5 ten azını, işleyebiliyordu. 51-100 dekar genişliğindeki işletmelerin hem tüm işletmeler, hem de ekili topraklar içindeki payı % 19 dolayında idi. 101-500 dekar büyüklüğündeki işletmelerin ildeki toplam tarım işletmelerine oranı yaklaşık % 15, ekili topraktaki payı ise yaklaşık % 38 idi. Gaziantep koşullarında bağ-bahçeciliğin yaygın olduğu düşünülürse, ortalama 500 dönümün büyük işletmeler için bir sınır oluşturduğu söylenebilir. Gaziantep'te 500 dönümden büyük işletmeler, tüm tarım işletmelerinin ancak % 1.5'ini oluşturdıkları halde, ekili toprağın % 25.3'ünü işliyordu. Türkiye'de ise 500 dönümden büyük işletmeler, tüm işletmelerin binde 6'sını oluşturuyor ve toplam ekili toprağın yaklaşık % 12'sini işliyordu (Tablo 19).

Tablo 19 İşletme Büyüklüklerine Göre Toprak Dağılımı
1970 (%)

	GAZİANTEP		TÜRKİYE	
	İşletmelerin Tüm İşletmelere Oranı	İşletmelerce Ekilen Toprağın Ekili Toprağa Oranı	İşletmelerin Tüm İşletmelere Oranı	İşletmelerce Ekilen Toprağın Ekili Toprağa Oranı
0-50 dekar	64.0	17.9	72.7	26.7
51-100 dekar	19.7	19.2	15.8	22.2
101-500 dekar	14.8	37.6	10.9	39.2
500 + dekar	1.5	25.3	0.6	11.9
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık A.Ş., 1982,
Cilt 4, s.3003

1970 Tarım Sayımı verilerine göre, Mardin'de 50 deka-
ra kadar olan tarımsal işletmeler ildeki tüm tarım işletmele-
rinin % 69'unu oluşturuyor ve ekili toprakların ise ancak
% 15.11 ini işliyordu. İlde 51-500 dekar büyüklüğündeki işlet-
meler tüm tarım işletmelerinin % 29.0 unu oluştururken, ekili
toprakların da % 51.4'ünü işliyordu. Mardin koşullarında or-
ta-üstü büyüklükte sayılabilecek olan 501-1000 dekar genişli-
ğindeki işletmeler de, hayli önemli bir grup oluşturmaktadır.
Bu kesim, ildeki tüm işletmelerin % 1.6'sını oluştururken, eki-
li toprakların % 15'ini işlemekteydi. Ancak asıl ağırlık, 1000
dekardan büyük olan işletmelerdeydi. İlde 1000 dekardan büyük
işletmeler ildeki tüm işletmelerin yalnızca % 0.4'ünü oluşturu-
malarına karşın, ekili toprakların % 18.5'ini elinde tutuyor-
du (Tablo 20).

Tablo 20 İşletme Büyüklüklerine Göre Toprak Dağılımı
1970(%)

	MARDİN		TÜRKİYE	
	İşletmelerin Tüm İşletmelere Oranı	İşletmelerce Ekilen Toprağın Ekili Toplam Toprağa Oranı	İşletmelerin Tüm İşletmelere Oranı	İşletmelerce Ekilen Toprağın Ekili Toplam Toprağa Oranı
0-50 dekar	69.0	15.1	72.7	26.7
51-500 dekar	29.0	51.4	26.7	61.4
501-1000 dekar	1.6	15.0	0.5	6.5
1000 + dekar	0.4	18.5	0.1	5.4
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık A.Ş., 1982,
Cilt 8, s.5789

Siirt'te en çok tahıl ve baklagiller ekilir. Bu koşul-
larda, 0-50 dekar büyüklüğündeki işletmeler, çoğunlukla bir
ailenin geçimine yetmeyen büyüklükteki işletmelerdir. Siirt'te
bu büyüklükteki işletmeler, 1970 Tarım Sayımı'na göre tüm ta-
rım işletmelerinin % 69.1'ini oluştururken, işlenen toprakların

% 9.7'sini elinde tutuyordu. İlde 51-500 dekar büyüklüğündeki işletmeler, tüm tarım işletmelerinin % 29.1'ini oluşturur ve işlenen toprakların % 61.2'sini elinde tutar. Siirt'te 501-1000 dekar büyüklüğündeki işletmeler, tüm tarım işletmelerinin % 1.4'ünü oluşturur ve işlenen toprakların % 12.3'ünü elinde tutar. Bu büyüklükteki işletmeler Türkiye genelinde tüm işletmelerin % 0.51'ini oluşturmakta ve toprakların % 6.5 ini işlemektedir. Bu durumda, bu büyüklükteki işletmelerin Siirt'te hem sayıca daha çok oldukları, hem de topraktaki paylarının daha büyük olduğu ortaya çıkar. 1000 dekardan büyük işletmeler, genel olarak, büyük işletme sayılır. Siirt'te bu büyüklükteki işletmeler, tüm işletmelerin % 0.4'ünü oluşturur ve tüm işlenen toprakların % 16.8'ini elinde tutar. Türkiye genelinde bu büyüklükteki işletmelerin tüm işletmelerin % 0.1 ini oluşturduğu ve toprakların % 5.4'ünü işlediği düşünülürse, büyük işletmelerin Siirt'te hem sayıca çok olduğu, hem de topraktaki paylarının Türkiye geneline göre çok daha büyük olduğu anlaşılr (Tablo 21).

Tablo 21 İşletme Büyüklüklerine Göre Toprak Dağılımı
1970 (%)

	SİİRT		TÜRKİYE	
	İşletmelerin Tüm İşletmelere Oranı	İşletmelerce Ekilen Toprağın Ekili Toplam Toprağa Oranı	İşletmelerin Tüm İşletmelere Oranı	İşletmelerce Ekilen Toprağın Ekili Toplam Toprağa Oranı
0-50 dekar	69.1	9.7	72.7	26.7
51-500 dekar	29.1	61.2	26.7	61.4
501-1000 dekar	1.4	12.3	0.5	6.5
1000 + dekar	0.4	16.8	0.1	5.4
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık A.Ş., 1982,
Cilt 9, s.6702

1970 Tarım Sayımı verileri incelendiğinde Urfa'da toprak dağılımının son derece eşitsiz olduğu saptanabilmektedir.

İlde, 0-100 dekar toprağı olan ve il düzeyinde geçimlik düzeyin altında kalan cüce işletmeler olarak nitelendirilebilecek işletmeler, tüm işletmelerin % 60'ını oluşturuyordu. Ancak bu işletmeler toprakların yalnızca % 16.5'ini işliyordu. Geçimlik düzeydeki işletmeler sayılabilecek olan 101-200 dekar büyüklüğündeki işletmeler tüm işletmelerin % 2.3'ünü oluşturuyor, toprakların ise yalnızca % 19'unu işliyordu. Türkiye genelinden farklı olarak, Urfa'da, geçimlik küçük işletmeler egemen işletme biçimi değildir. Genellikle kuru tarım yapılan Urfa'da 201-500 dekarlık işletmelerin orta büyüklükte işletmeler olduğu düşünülebilir. Bu işletmelerin, tüm işletmeler içindeki payı % 12.7 iken, işlenen topraklardaki payları % 21.9'dur. Urfa'da 501-1000 dekarlık işletmeler, ildeki tüm işletmelerin % 3.4'ünü, işledikleri topraklar ise ekili toprakların % 16.2'sini oluşturmaktadır. Türkiye genelinde ise, bu büyüklükteki işletmeler, tüm işletmelerin ancak % 0.5'ini oluşturmakta, toprakların % 6.5'ini işlemektedir.

1970 Tarım Sayımı'na göre, ilde 1000 dekardan büyük işletmelerin oranı % 0.9 kadardı. Ama, bu işletmeler, ekili toprakların 1/4'ten çoğunu (% 26.6'sını) işletmekteydi. Ülke genelinde ise, aynı büyüklükteki işletmeler, tüm işletmelerin % 0.14'ünü oluşturuyor, toprakların % 5.4'ünü elinde tutuyordu (Tablo 22).

1980'lerin ortasında yapılan bir araştırmaya göre Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesi'nde topraksız insan oranı % 37.2'dir. İl bazında incelediğimizde Diyarbakır'ın başta geldiği (% 45.1), bunu Siirt (% 44.6) ve Şanlıurfa'nın (% 42.1) izlediği görülmektedir.

GAP Bölgesinde nüfusun % 42.9'u 1-5 hektar büyüklüğünde toprağı sahiptir, bu oran toprak büyüklüğü büyüdükçe düşmekte, ancak ekilen alanın toplam ekilen alan içindeki dağılımında ise aşağıya doğru indikçe, yani toprak mülkiyeti büyüdükçe yükselmektedir.

Tablo 22. İşletme Büyüklüklerine Göre Toprak Dağılımı, 1970 (%)

	URFA		TÜRKİYE	
	İşletmelerin Tüm İşletmelere Oranı	İşletmelerce Ekilen Toprağın Ekili Toplam Toprağa Oranı	İşletmelerin Tüm İşletmelere Oranı	İşletmelerce Ekilen Toprağın Ekili Toplam Toprağa Oranı
0-100 dekar	60.0	16.5	88.5	48.9
101-200 dekar	23.0	18.8	7.9	21.6
201-500 dekar	12.7	21.9	3.0	17.6
501-1000 dekar	3.4	16.2	0.5	6.5
1000 + dekar	0.9	26.6	0.1	5.4
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık A.Ş., 1982,10 Cilt, s.7403

İl bazında da incelediğimizde aynı durumun bu kesim için de geçerli olduğu görülmektedir. 1-5 hektar büyüklüğe sahip olanlar oranı yaklaşık olan % 50 civarındadır (Tablo 23).

Tablo 23. GAP Bölgesinde Arazi Sahipliliğinin Oransal Dağılımı

Sahiplik Biçimi (ha)	Adıyaman %	Diyanbakır %	G.Antep %	Mardin %	Siirt %	Ş.Urfa %	GAP Bölgesi %
Topraksız	21.2	45.1	28.6	41.3	44.6	42.1	37.2
1-5	58.3	41.3	37.4	46.7	46.6	26.8	42.9
5.1-100	16.7	10.3	27.1	9.6	7.2	23.4	15.7
20.1-500	2.8	2.1	6.5	1.6	1.0	5.1	3.2
50.1-1000	0.7	0.7	0.1	0.5	0.5	1.9	0.7
100.0 +	0.3	0.5	0.3	0.3	0.1	0.7	0.3
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: DPT, "GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report "Volume 4, Nisan 1989

1.2.2.5.1.3. Pazarlama Kanalları

GAP Bölgesinde üretilen tarımsal ürünlerin büyük çoğunluğu yerel pazarlarda serbest bir şekilde pazarlanmaktadır. Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep'te Ticaret Kanun ve Yönetmeliklerine göre kurulmuş borsalar vardır. Bu borsalarda yerel ürünler pazarlanmaktadır. Ayrıca KİT'ler ve kooperatifler kanallarıyla da ürünlerin pazarlanması yapılmaktadır.

Tablo 24'ü incelediğimizde tarımsal ürünlerin tamamına yakın bölümünün serbest piyasada pazarlandığı görülmektedir. Sadece şeker pancarı, tütün, süt, et, yün ve canlı hayvan ürünlerinde devlet, piyasaya girmektedir. Devletin alım biçimi KİT'ler ve Tarım Satış Kooperatifleri kanalıyla olmaktadır. Bu kuruluşlar ürünleri alıp depolamakta, ve daha sonra iç ve dış pazarlara satışa sunmaktadır.

Bölgede özellikle tarım satış kooperatiflerinin pazarlama açısından büyük önemi vardır. Tarım satış kooperatiflerinin, tasnif, özel işlem ve depolama olanakları bulunmaktadır. Bölgede iki kooperatifin önemli bir yeri bulunmaktadır. Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifi (Güneydoğubirlik) ve Çukurova Pamuk ve Tarım Satış Kooperatifi (Çukobirlik). Güneydoğubirlik Antepfıstığı, yağ, kırmızıbiber, ve üzümle ilgili olan beş tarım satış kooperatifinden oluşmaktadır. Çukobirlik, Verfıstığı, Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ile birleşmiş ve pamuk, soyafasulyesi, ve diğer ikinci ürünleri ele almaktadır. Bölgede Güneydoğubirlik'in 43, Çukobirlik'in ise 7 üye kooperatifi vardır.

Bölgeden ihraç edilen tarımsal ürünlerin büyük çoğunluğu Gaziantep'den yapılmaktadır. Canlı hayvan, et, tahıl, mercimek, nohut, ve taze sebze komşu ülkelere ihraç edilmektedir (26).

(26) D.P.T., Nippon Koei Co.Ltd.-Yüksel PROje A.Ş. "GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 3", Nisan 1989, s.B.1

Tablo 24. Temel Tarımsal Ürünlerin Pazarlama Biçimi

Ürünler	Pazarlama Biçimi	İşleme Yöntemi
Buğday	Serbest Pazar	Un-makarna
Arpa	Serbest Pazar	Besin fabrikaları
Mısır	Serbest Pazar	Besin fabrikaları
Pirinç	Serbest Pazar	Çeltik İşl.
Ş.Pancarı	Şeker Fabrikası	Şeker Fab.
Ayçiçeği	Serbest Pazar	Yağ Fab.
Tütün	TEKEL	Tütün, sigara
Antep Fıstığı	Serbest Pazar, Koop.	İşletme, paketleme
Pamuk	Serbest Pazar, Koop.	Çırçır, İplik Fab.
Üzüm	Serbest Pazar, Koop.	Şarap, meyve suyu
Süt	Serbest Pazar, SEK, Mandıra	Süt Fabrikası, Mandıra
Et	Serbest Pazar, EBK.	Mezbaha, kasap, et ürünleri
Yün	Serbest Pazar, TYTK.	İplik, Tekstil
Deri	Serbest Pazar, Koop.	İplik, tekstil, tabakhane, deri fab.
Canlı hayvan	Serbest Pazar, EBK.	

Kaynak: D.P.T."GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report " Nisan 1986, Volume 3.

1.2.2.5.1.4. Tarımsal Mekanizasyon

Tarımda makinalaşmanın ilk etkisi iş hayvanı ve tarım işçisi üzerinde olmaktadır. Önce toprağı işleme aracı olan iş hayvanı azalmakta, sonra da iş hayvanı kullanan işçiler daimi işçi olmaktan çıkıp mevsimlik işçi haline gelmektedir. Tarımda makinalaşmanın meydana getirdiği bünye değişikliklerinden biri de tarım işletmelerindeki büyümedir.

GAP Bölgesinde 1986 yılında yapılan tesbitlere göre, 27559 traktör bulunmaktadır. Bu tüm ülkedeki traktör sayısının yaklaşık % 5'i gibi çok düşük bir orandadır. Aynı yıl

yapılan sayıma göre bölgedeki biçerdöver sayısı 614, tohum ekme makinası 11073, traktör pulluğu 28389, ahşap pulluk 94013, hayvan pulluğu 8558, motopomp 9387, ilaç püskürtücüsü 9449, gübre dağıtıcısının ise 5386 adet olduğu belirlenmiştir. Bunların ülke içindeki payı sırasıyla % 4.5, % 4.8, % 4.2, % 13.3, % 1.3, % 2.6, % 1.9, % 4.5'dir (Tablo 25). Tarımsal mekanizasyonun bu kadar düşük olmasının nedeni bölgede yoğun bir şekilde yapılan kuru tarımın sulu tarım kadar yüksek mekanizasyon gerektirmemesidir. Tarımsal mekanizasyonun düşüklüğünün diğer nedenleri, parçalanmış arazi mülkiyeti, arazi kullanım sistemleri ve çiftçiler için çiftlik kredisi almadaki zorluklardır.

Tablo 25. GAP Bölgesinde Makina ve Techizat Sayısı, 1986

Makine ve Alet	Bölge	Türkiye	Bölgenin Ülke içindeki Payı %
Traktör	27559	583974	4.7
Biçerdöver	614	13615	4.5
Tohum Ekme Makinası	11073	228447	4.8
Traktör Pulluğu	28389	670359	4.2
Ahşap Pulluk	94013	706324	13.3
Hayvan Pulluğu	8558	654181	1.3
Motopomp	9387	361795	2.6
İlaç Püskürtücüsü	9449	494442	1.9
Gübre Dağıtıcısı	5386	120802	4.5

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı ve Üretim, 1988

1.2.2.6. II. SEKTÖR

1.2.2.6.1. İmalat Sanayi

1985 yılında GAP Bölgesinde 11.378 imalat tesisi bulunmaktaydı ve bunların sadece 243 adedi 10 veya daha fazla işgücüne sahip olan büyük ölçekli sanayi sınıfına girmekteydi.

Bölgedeki küçük ölçekli sanayi kuruluşlarının ülke içindeki payı 1980'de % 7.1'den 1985'de % 6.0'ya düşmüştür. Aynı dönem içerisinde büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının ülke içindeki payı ise % 1.9'den % 2.6'ya yükselmiştir (Tablo 26).

1985 yılında tüm imalat sanayi kuruluşlarının % 50'si Gaziantep'te bulunmaktaydı, bunların içinde büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının oranı ise % 81 idi (Tablo 26)(27).

Tablo 26. İmalat Sanayi Sektöründeki Kuruluşların Sayısı, GAP İlleri, 1980-1985

İller	Büyük Ölçekli Sanayi				Küçük Ölçekli Sanayi			
	1980		1985		1980		1985	
	(%)	S	(%)	S	(%)	S	(%)	S
Adıyaman	2.0	4	2	5	6	669	8	839
Diyarbakır	7	13	9	22	10	1058	13	1473
Gaziantep	81	140	81	198	56	5464	49	5435
Mardin	1.7	3	2	5	8	753	8	917
Siirt	2	4	3	5	5	480	6	687
Şanlıurfa	4	8	3	8	13	1347	16	1784
GAP Bölgesi	100.0	172	100.0	243	100.0	9771	100.0	11135
Türkiye		8170		9193		137.337		183.337
Bölge/Türkiye (%)		1.9		2.6		7.1		6.0

Kaynak: D.P.T. "GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume3", Nisan 1989

(27) D.P.T., Nippon Koei Co.Ltd.-Yüksel Proje A.Ş."GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 3", s.B.1,B.2

1.2.2.6.2. İşgücü

GAP Bölgesinde 1985 yılında yapılan İşyeri ve Sanayi Kuruluşları sayımı sonuçlarına göre imalat sanayiinde çalışan sayısı 46.418 kişi'dir. Bu değer 1980 yılında 37.701 kişi iken % 1.23 artarak 1985 yılındaki değere erişmiştir (Tablo 27).

1980 yılında GAP Bölgesinde büyük sanayide çalışan sayısı 9796, bunun ülke içindeki payı ise % 1.24'tür. Bu değer 1985 yılında yaklaşık iki katı ürtarak 17.178 kişiye ulaşmasına karşın ülke içindeki payı 1.85'e düşmüştür. Küçük sanayide çalışanlar bakımından ise 1980'de 27.905 kişi olan çalışan sayısı, 1985'de 29.240'a ulaşmıştır. Ancak küçük sanayi de 1980'de % 5.65 olan bölgenin ülke içindeki payı da artarak 1985'de % 6.15'e ulaşmıştır (Tablo 27).

Tablo 27. İmalat Sanayi İşgücü, GAP illeri, 1985

İller	Büyük Sanayi		Küçük Sanayi	
	1980	1985	1980	1985
Adıyaman	1123	1640	1629	1909
Diyarbakır	1812	2797	2865	3767
Gaziantep	1780	10260	16952	16089
Mardin	527	713	2106	1878
Siirt	3671	868	1027	1530
Şanlıurfa	883	940	3326	4067
GAP Bölgesi	9796	17178	27905	29240
Türkiye	786995	927595	493666	475198
Bölge/Türkiye	1.24	1.85	5.65	6.15
(%)				

Kaynak: D.P.T., "GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report Volume 3", Nisan 1989

BÖLÜM II

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)

2.1. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ'NİN TANITIMI

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan altı ili; batıdan doğuya, Gaziantep, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin ve Siirt'in tamamını veya bir kısmını kapsamaktadır.

GAP Ülkemizin bugüne kadar gerçekleştirdiği en büyük projelerinden birisidir. Güneydoğu Anadolu Projesi, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapımı öngörülen barajlar, hidroelektrik santraller ve sulama tesislerinin yanı sıra tarım, ulaştırma, konut, sanayi, eğitim, sağlık ve diğer sektörleri de kapsayan entegre bir projedir.

GAP, bölgede planlanmış ve yatırım kararı alınmış sulama ve enerji projelerinin bölgenin kalkınmasında daha etkin rol oynamasını sağlamak üzere, tüm sektörleri kapsayan, gerekli ilave etüd ve yatırımları da dikkate alarak, yatırım önceliklerinin makro dengelerle uyumlu olacak şekilde tesbiti ile yatırımların amaçlarına uygun ve koordineli bir şekilde yürütülmesini, yeni kaynakların geliştirilerek teminini; bölgede uygulama ile ortaya çıkacak fiziksel değişimler sırasında doğal kaynakların korunması ve geliştirilmesinin yanı sıra, sağlıklı bir çevre yaratılmasını ve bölgedeki yatırımların entegre ve koordineli bir şekilde uygulanmasını sağlayacak bir projedir (28).

GAP Dicle ve Fırat nehirlerinin aşağı kesimleri ile bunların arasında uzanan eski Mezopotamya ovalarının yukarı kısımlarını kapsamakta olup, toplam proje alanı, yaklaşık 74000 km²'dir. Bu proje kapsamında sulama ve enerji amaçlı 13 proje mevcuttur. Bunların 7'si Fırat havzasında ve 6'sı da Dicle havzasında yer almaktadır (Tablo 28).

(28) Kaçar B., Prof.Dr."Cumhuriyetimizin En Büyük Eseri Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)", Bilim ve Teknik Dergisi
Tübitak Yayınları Ağustos 1985

Tüm tesisleriyle 30 yıl içinde ve 2006 yılında tamamlanması öngörülen projenin uygulanmasıyla, bölgede yaklaşık 693.027 ha alanın sulu tarıma açılması ve 24 milyar kwh hidrolik enerjinin sulama ile birlikte üretilmesi planlanmıştır (29).

Tablo 28. GAP'la ilgili sayısal veriler

Fırat Havzası Projeleri	GAP	Dicle Havzası Projesi
Kurulu Güç: 5305 MW	Kurulu Güç: 7460 MW	Kurulu Güç: 2155 MW
Enerji Üretimi: 20102 GWh	Enerji Üretimi: 27346 GWh	Enerji Üretimi: 7244 GWh
Sulama Alanı: 1091203 ha	Sulama Alanı: 1693027 ha	Sulama Alanı: 601824 ha
Baraj Adedi: 14	Baraj Adedi: 22	Baraj Adedi: 8
H.E.S. Adedi: 11	H.E.S. Adedi: 19	H.E.S. Adedi: 8

İŞLETMEDE OLAN TESİSLER

Kurulu Güç: 1800 MW	Kurulu Güç: 1800 MW	Kurulu Güç: -
Enerji Üretimi: 7354 GWh	Enerji Üretimi: 7354 GWh	Enerji Üretimi: -
Sulama Alanı: -	Sulama Alanı: -	Sulama Alanı: -
Baraj Adedi: 1	Baraj Adedi: 1	Baraj Adedi: -
H.E.S. Adedi: 1	H.E.S. Adedi: 1	H.E.S. Adedi: -

İNŞA HALİNDEKİ TESİSLER

Kurulu Güç: 2450 MW	Kurulu Güç: 2835 MW	Kurulu Güç: 385 MW
Enerji Üretimi: 9024 GWh	Enerji Üretimi: 9951 GWh	Enerji Üretimi: 927 GWh
Sulama Alanı: 169546 ha	Sulama Alanı: 221546 ha	Sulama Alanı: 52000 ha
Baraj Adedi: 4	Baraj Adedi: 7	Baraj Adedi: 3
H.E.S. Adedi: 2	H.E.S. Adedi: 5	H.E.S. Adedi: 3

Kaynak: Güneydoğu Anadolu Projesi. D.S.İ. çalışmaları, 1989

GAP ile ilgili çalışmalar, Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğünce Aşağı Fırat Havzası Planlaması Şeklinde başlatılmış ve uzun süre "Aşağı Fırat Projesi" olarak ele alınmıştır. Daha sonraları, Dicle Havzası Planlaması da bu projeye eklenmiştir. Toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi amacıyla yönelik bu projeler, bölgenin ekonomisini ve sosyal yaşantı-

(29) D.P.T., "Güneydoğu Anadolu Projesi, Proje Yönetim Birimi Eylül 1988

sını büyük çapta etkileyici olmaları ve bir çok sektörü gelişmeye zorlayıcı nitelikte bulunmaları nedeniyle, daha sonraları "Güneydoğu Anadolu Projesi, (GAP)" olarak adlandırılmıştır(30).

GAP'nin temel amacı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi sonucu hızla artacak ekonomik ve sosyal faaliyetlerin düzenlenmesi; nüfus değişimlerinin ortaya çıkaracağı yerleşim yeri, alt yapı gibi gereksinmelerin karşılanması ve entegre ve koordineli bir şekilde yürütülecek planlama ve uygulamalarla bölgedeki üretimin ve refah seviyesinin arttırılmasıdır. Projelerarası alternatifler arasında mevcut ve potansiyel, fiziksel ve finansal kaynakların durumu da dikkate alınarak kısa, orta ve uzun vadede önceliklerin tesbiti ve projelerin ekonomik rantabilitesini azaltmayacak bir sürede bitirilmesi için entegre ve koordineli bir şekilde planlanmaları, programlanmaları ve uygulanmaları amaçlanmaktadır. Bu proje, bölgenin ekonomik ve sosyal hayatını büyük çapta etkilemekte ve beraberinde birçok sektörün gelişmesini gündeme getirmektedir. Bu proje, kırsal alandaki sosyal, ekonomik ve fiziki altyapının düzenlenmesini ve kaynaklardan en verimli bir şekilde faydalanılmasını ve Kentsel Yerleşme ve gelişme üzerindeki etkilerini koordineli bir şekilde ele alarak kentsel büyümenin kontrol edilmesini, yönlendirilmesini, sağlıklı ve düzenli kentsel gelişmenin sağlanmasını amaçlamaktadır (31).

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin en büyük ve en önemli ünitesini oluşturan "Aşağı Fırat Projesi" yaşadığı çağa damgasını vurmuş, büyük uygarlıkların beşiği olarak bilinen eski Mezopotamya ovalarının membaa kesimini kapsamaktadır. Karakaya barajı ile Atatürk Barajı arasında kalan yöre ile Urfa-Harran Mardin-Ceylanpınar ve Siverek-Hilvan ovaları proje kapsamına girmektedir.

(30) D.P.T., "Güneydoğu Anadolu Projesi, PROje Yönetim Birimi Eylül 1988

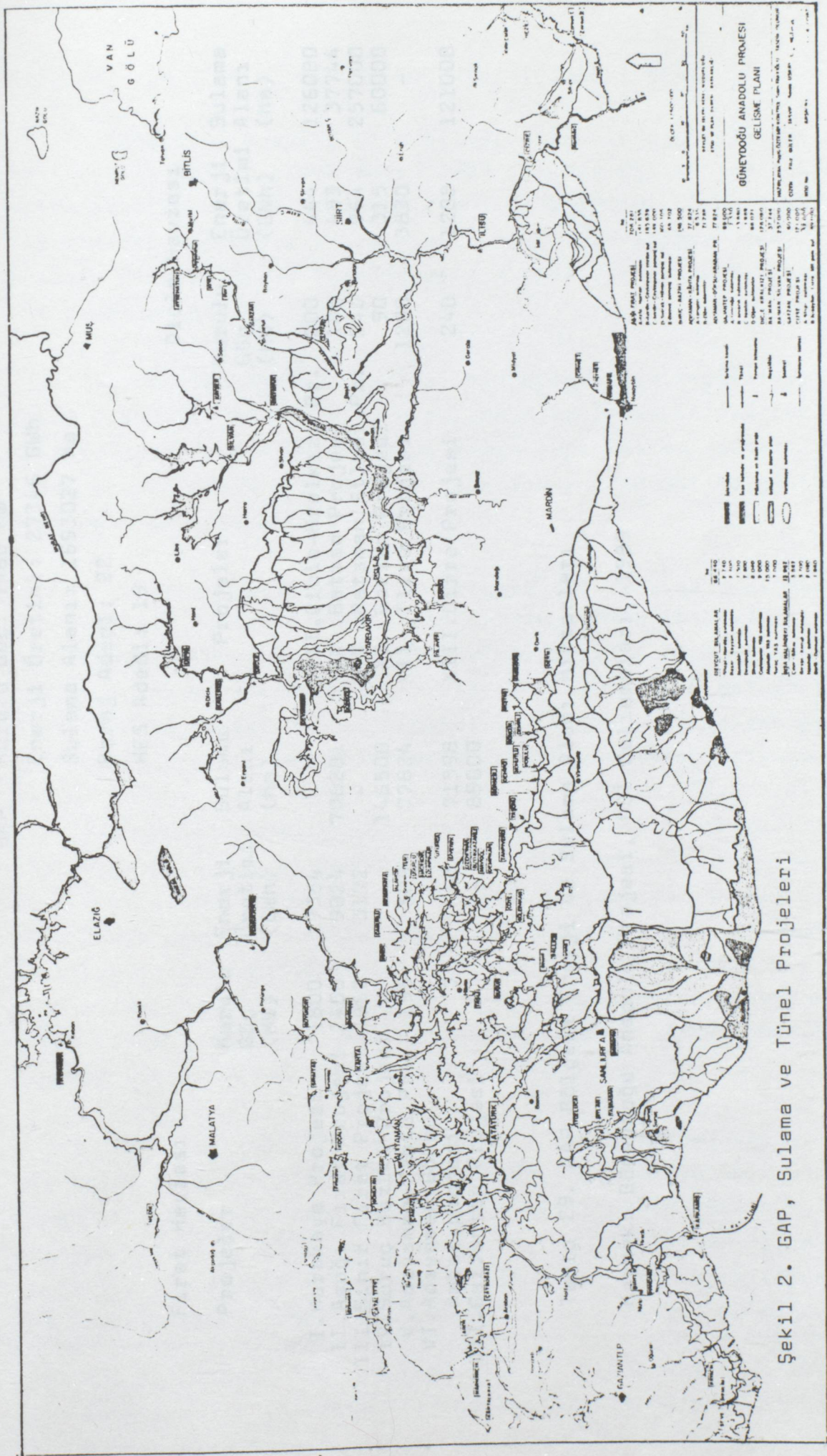
(31) Hapçı H., "Türkiye'nin Enerji Sorunu ve Güneydoğu Anadolu Projesi" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Y.Ü.S.B.E.1988

Fırat Nehri sahip olduğu büyük potansiyel nedeni ile gerek geçtiği yöre ve gerekse ülke ekonomisi için bir çok olanak yaratır. Fırat havzası, tüm ekonomik hidroelektrik potansiyelimizin yaklaşık 1/3'üne, ekonomik sulanabilir arazi potansiyelimizin de 1/5'ine sahiptir.

Aşağı Fırat Projesi kapsamında, enerji ve sulama amaçlı Atatürk Barajı ile Urfa Tüneli Sistemi'nin yapımı hızla sürmektedir. Fırat Nehri üzerinde Keban ve Karakaya Barajlarından sonra 3'üncü barajımız olan Atatürk Barajı, Türkiye'nin en büyük, dünyanın yükseklik yönünden 9'uncu, gövde dolgusu yönünden 3'üncü, göl hacmi yönünden 15'inci, hidroelektrik santral gücü yönünden 17'inci dolgu tipi barajdır. Atatürk Barajı, Keban Barajının 5.6 katı, göl hacmi Keban gölünün 1.5 katı, santral kurulu gücü Karakaya Santralı'nın 1.3 katı'dır. Atatürk Barajı'nın oluşturacağı baraj gölü, sulama programına alınan kimi ovalardan daha yüksekte ve kimi ovalardan daha alçak düzeydedir. O nedenle, ovaların sulanmasında kot farkından doğan çekim ve pompaj ile kademeli yükseltme olmak üzere, iki değişik sulama sisteminin uygulanması planlanmıştır

Atatürk Barajından Urfa-Harran ovasına su taşıyacak Urfa Tünel Sistemi'nin yapımı 1981 yılından beri sürdürülmektedir. Herbiri 26.4 km uzunluğunda ve 7.62 m. iç çapında, 40 m aralıklı paralel 2 adet tünelin yapımı, 1991 yılına değin tamamlanacak ve Atatürk Barajı'nın su toplama düzeyi tünellere su verecek kata çıkınca, saniyede debisi 328 m³ su Urfa-Harran ovasına akıtılacaktır. Böylece, Türkiye'nin en büyük ve en geniş sulama sistemine kavuşulmuş olacaktır (Şekil 2.).

GAP'nin uygulama programlarında öngörüldüğü şekilde tamamlanması ile yaklaşık olarak 1.693.027 ha alan sulu tarıma açılacak ve sulamanın tam gelişmesinde sonra 24 milyar kwh hidro elektrik enerjisi üretiliecektir. 1.693.027 ha'lık alan, Türkiye'de bugün devlet eliyle geliştirilen tüm sulamalardan daha fazladır (Tablo 29).

GAP Kurulu Güç: 7460 Mw
Enerji Üretimi: 27346 GWh
Sulama Alanı: 1693027 ha
Baraj Adedi: 22
HES Adedi: 19

Fırat Havzası

Projeler

Kurulu
Güç
(Mw)

Enerji
Üretimi
(GWh)

Sulama
Alanı
(ha)

Projeler

Dicle Havzası

Kurulu
Güç
(Mw)

Enerji
Üretimi
(GWh)

Sulama
Alanı
(ha)

I. Karakaya Projesi
II. Aşağı Fırat Projesi
III. Sınır Fırat Projesi
IV. Sırt Baziki Projesi
V. Adıyaman-Kahta Pr.
VI. Adıyaman-Göksu
Ambar, projesi
VII. Gaziantep Projesi

VIII. Dicle-Kralkızı Pr.
IX. Batman Projesi
X. Bataman Silver Pr.
XI. Garzan Projesi
XII. İllisu Projesi
XIII. Cizre Projesi

1800
2450
852
-
195
7
-

7354
9024
3172
-
509
43
-

-
706281
-
146500
77824
71598
89000

200
185
240
90
1200
240

444
483
964
315
3830
1208

126080
37744
257000
60000
-
121000

Tablo 29. GAP Bölgesi Enerji ve Sulama Alanı Miktarları

Kaynak: Güneydoğu Anadolu Projesi, DSİ Çalışmaları, 1989

2.2. GAP'İNİN ÜLKE VE BÖLGE EKONOMİSİ İÇİNDEKİ YERİ

Güneydoğu Anadolu bölgesi'nde ekonomik bakımdan tarım sektörü ilk sırayı almaktadır. 1985 yılında çalışanlar içinde tarım sektöründe çalışanların oranı % 71.12 idi, bunu % 20.37 ile hizmetler sektörü izlemektedir. Aynı yıl içinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi tarım sektöründe tüm ülke düzeyinde % 9.0'lık bir paya sahipti.

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin uygulamaya geçmesiyle birlikte 1.693.027 ha'lık alanın sulamaya açılmasıyla birlikte, şu anda büyük çoğunluğunda kuru tarım yapılmasına rağmen ülke tarım sektöründe % 9.0'lık bir paya sahip olan GAP Bölgesi'nin payı daha da artacaktır.

GAP'nın tamamlanması ve bölgede sulu tarıma geçilmesi ile birlikte tarımsal üretim miktarının birkaç kat artması mümkün olacaktır, bu durum bölgede tarıma dayalı sanayi tesislerinin sayısını da etkileyecektir. Tarımsal sanayinin gelişmesi diğer sanayi dallarının gelişimini ve dolayısıyla bölgenin sanayileşme derecesinin yükselmesini de mümkün hale getirecektir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi maden rezervlerinin çeşitliliği açısından zengin bir bölge değildir. Ancak fosfat rezervleri ve petrol zenginliği açısından ülke içinde önemli bir paya sahip olup söz konusu rezervler bölgede kurulu bulunan tesisler tarafından işletilmektedir. GAP tamamlandığında bölgede sanayi sektörünün gelişmesi için hammaddeye olan gereksinim artabileceğinden yeraltı kaynaklarından yararlanma düzeyinin yükselmesi beklenmektedir (32).

1985 yılında Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının iller itibarıyla dağılımına baktığımızda tarım sektöründe GAP Bölgesindeki illerimizden en yüksek değere sahip olanın 105,315 milyar ₺ olduğu görülmektedir. Bu ilimizi 96.353 milyar ₺ ile Diyarbakır izlemektedir. GSYİH'nin tarım sektöründe GAP Bölgesi'ndeki değeri ise 437,972 milyar ₺ dir. Bu değer

(32) D.P.K., Nippon Koei Co. Ltd.-Yüksel Proje A.Ş. "GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 1" Nisan 1989, s.9

toplam GSYİH'nin % 39.6'sını oluşturmaktadır. Türkiye GSYİH'na baktığımızda ise tarım sektörünün 4.891.353 milyar ₺'ya sahip olduğunu görmekteyiz, bu değer ülke GSYİH'nin % 18.0'ını oluşturmaktadır. GAP Bölgesi'nin tarım sektöründeki GSYİH içindeki payı ise % 9.0'dır.

Bölge içinde tarımdan sonra sanayi sektörü GSYİH'da önemli bir paya sahiptir, bu değer 173.719 milyar ₺'dir ve bölge içindeki payı ise % 16.0'dır. Türkiye GSYİH içinde GAP Bölgesinin payı ise % 2.0'dır. Türkiye GSYİH'nda sanayi sektörünün payı % 32.0'dır. GAP Bölgesi içinde sanayi sektöründe en yüksek GSYİH değerine 60,274 milyar ₺ ile Gaziantep sahiptir.

Ticaret sektöründeki GSYİH'nın bölge içindeki dağılımına baktığımızda Gaziantep'in yine başa çıktığı görülmektedir (70.966 milyar ₺). İkinci sıradaki Diyarbakır ile Gaziantep arasında 58.106 milyar ₺ gibi büyük bir fark bulunmaktadır. GAP Bölgesi'nin ticaret sektöründeki toplam GSYİH'sı 108.592 milyar ₺'dir. Bu değer bölge içindeki tüm sektörlerin toplam GSYİH'ları arasında % 10.0'lık bir paya sahiptir. Tüm Türkiye GSYİH'sını incelediğimizde ise ticaret sektörünün % 17.3 gibi bir değere sahip olduğunu görmekteyiz (Tablo 30).

GAP Bölgesi için yapılan sosyo ekonomik projeksiyonlar üç ayrı biçimdedir. Birinci projeksiyon (Alternatif A), başlangıçta planlanan tüm sulama alanlarının 2005 yılına kadar bitirileceğini göz önüne almıştır (Max Sulama). İkinci projeksiyonda (Alternatif B), hükümet öncelikli sulama projelerinin tamamlanabilmesi için gerekli enerji üretiminin maksimizasyonunu amaçlamaktadır (Max.Enerji). Üçüncü alternatifte (Alternatif C), 2005 yılına kadar sadece öncelikli sulama ve hidrolik enerji projelerinin tamamlanacağı hedeflenmektedir. (Yavaş Büyüme) (33).

(33) Kaçar B., Prof.Dr."Cumhuriyetimizin En Büyük Eseri Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)", Bilim ve Teknik Dergisi Tübitak Yayınları, Ağustos 1985

Tablo 30. Üretim Faaliyet Kollarına Göre Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ve Gayri Safi Bölgesel Hasıla (Cari Üretici Fiyatlarıyla)
(Birim: Milyar TL, 1985 Fiyatı)

Sektörler	Adıyaman	Diyarbakır	Gaziantep	Mardin	Siirt	Şanlıurfa	Toplam	GSBH içinde % 'si	Türkiye	Türkiye içinde GAP (%)
1. Tarım	42,545	96,353	77,626	84,175	31,957	105,315	437,972	39.6	4,891,353	9.0
a) Çiftçilik ve Hayvancılık	42,052	96,252	77,095	84,104	31,773	105,130	436,406	39.4	4,672,442	9.3
b) Ormancılık	485	100	485	71	171	185	1,497	0.1	142,606	1.0
c) Balıkçılık	8	1	46	0	13	0	69	0.0	76,305	0.1
2. Sanayi	8,723	25,913	60,274	12,364	55,809	10,636	173,719	15.7	8,753,328	2.0
a) Madencilik ve Taşocakçılığı	684	4,002	1,762	2,847	18,585	626	28,506	2.6	645,531	4.4
b) İmalat Sanayii	7,657	19,104	53,210	6,294	34,889	8,196	129,350	11.7	6,952,621	1.9
c) Elektrik, Gaz, Su	381	2,807	5,302	3,223	2,335	1,814	15,862	1.4	1,155,176	1.4
3. İnşaat	2,611	32,481	7,306	5,713	4,605	29,621	82,337	7.4	1,044,957	7.9
4. Ticaret	9,049	12,860	70,966	3,810	4,763	7,144	108,592	9.8	4,762,783	2.3
5. Ulaştırma	7,351	9,868	26,150	10,361	4,687	14,308	72,725	6.6	2,741,039	2.7
6. Mali Müesseseler	2,425	6,693	9,661	3,974	3,701	6,047	32,501	2.9	834,626	3.9
7. Konut Gelirleri	4,599	13,683	18,743	7,014	5,634	10,694	60,368	5.5	1,149,857	5.3
8. Serbest Meslek ve Hizmetler	1,724	17,057	30,029	4,333	4,391	13,200	70,734	6.4	1,525,839	4.6
9. (-) İzafi Banka Hizmet Masraf.	1,209	3,339	4,819	1,982	1,846	3,016	16,211	1.5	416,291	3.9
10. Endüstriler Toplamı (1+9)	77,818	211,570	295,935	129,762	113,700	193,950	1,022,736	92.4	25,295,730	4.0
11. Devlet Hizmetleri	6,196	15,707	17,580	10,375	6,917	11,096	67,871	6.1	1,440,999	4.7
12. Ara Toplam (10+11)	84,014	227,277	313,515	140,137	120,617	205,045	1,090,607	98.5	26,738,729	4.1
13. İthalat Vergisi	1,021	2,526	6,413	999	4,213	1,277	16,448	1.5	823,347	2.0
14. GSVİH (12+13) Alıcı Fiyatları	85,035	229,803	319,928	141,137	124,830	206,322	1,107,055	100.0	27,560,076	4.0

Kaynak: İSO, Araştırma Dairesi, Yayın No:1988/8, "Türkiye Gayri Safi Yurt İçi Hasılasını İller İtibariyle Dağılımı, (1979-1986)"

1985-2005 yılları boyunca yıllık % 7.7'lik en yüksek ekonomik gelişme oranına, 2005 yılı ile birlikte bütün GAP sulama ve hidroelektrik projelerinin uygulamaya konmasıyla Alternatif A altında erişilebilir. Kişibaşına GSYİH Alternatif B altında 2005 yılında 1.852.000 ₺ ile cari ulusal ortalamaı aşan en yüksek seviyeye ulaşacaktır. Yavaş büyüme, Alternatif C, ile kişibaşına GSYİH Alternatif A'nın biraz üstünde 1.795.000 ₺ olarak gerçekleşecektir.

Kamu yatırım gereksinimleri 1988-2005 yılları boyunca Alternatif A altında 28.400 milyar ₺, Alternatif B altında 22.400 milyar ₺ ve Alternatif C altında da 20.700 milyar ₺ olacaktır. Kamu yatırımlarının etkinliği sermaye-üretim oranının Alternatif C altında en yüksek değerine, 3.24 ulaşacak, buna karşın Alternatif A altında 3.71 ve Alternatif B altında da 3.27 olacaktır.

Dış finansman ihtiyacı genellikle tahmin edilen gelişme sınırları içerisinde. Ancak, öncelikli projelerin uygulanması nedeniyle yatırım maliyeti içerisindeki yabancı döviz ihtiyaç oranı yüksek olacaktır. Bu nedenle Alternatif A altında en yüksek döviz ihtiyacı belirecektir; 4,600 milyon dolar. Bu değer Alternatif B altında 4,100 milyon dolar, Alternatif C altında ise 3,600 milyon dolar olacaktır (Tablo 31).

2.3.GAP'İNİN BÖLGE SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI ÜZERİNDE YAPACAĞI DEĞİŞİKLİKLER

Bölgesel kalkınma planlamalarındaki sosyo-ekonomik yapı kalkınma hedeflerini ya da seçilmiş sosyo-ekonomik endeks-lere göre hedef yıldaki kalkınma seviyesinin karşılıklı tutarlılık içinde olmasını belirler. GAP çerçevesinde DPT ve ilgili kuruluşlarca yapılan sosyo-ekonomik kalkınma hedeflerinin belirlenmesinde kullanılan temel endeksler Gayri Safi Bölgesel Hasıla (GSBH) ve bunun tarım, sanayi, inşaat, hizmetler, kentsel ve kırsal olmak üzere toplam nüfus, toplam işgücü ve kişibaşına GSBH'ya olan analizidir.

Tablo 31. Seçilen Ekonomik Endekslere Göre Gelişme Alternatiflerinin Değerlendirilmesi.

Endeks	Alternatif		
	A Max.Sulama	B Max Enerji	C Yavaş Büyüme
Sermaye-Üretim Artış Oranı	3.71	3.27	3.24
Gayri Safi Bölgesel Hasıla Büyümesi (%)	7.8	7.4	6.9
2005 yılında Kişibaşına GSBH (10 ³ ₺)	1,789	1,852	1,795
Toplam Kamu Yatırım ihtiyacı (10 ⁹ ₺)	28,400	22,400	20,700
Yabancı Para İhtiyacı (10 ⁶ 45\$)	4,600	4,100	3,600

1988 yıl ortası 1350 ₺/\$ oranına göre yapılmıştır.

Kaynak: DPT, GAP "The Southeastern Anatolia Project-Master Plan Study" Phase II, Volume I, Aralık 1988

DPT ve ilgili kuruluşlar tarafından yapılan sosyo-ekonomik kalkınma hedeflerinde dört alternatif ortaya çıkmıştır. Bunlardan üçü daha evvel incelediğimiz Alternatif A (max sulama), Alternatif B (max sulama), ve Alternatif C (yavaş büyüme) dir. Dördüncü alternatif ise trend projeksiyonudur.

Trend projeksiyonu eğer şartlar aynen devam ederse ileride bölgede oluşacak sosyo-ekonomik yapının nasıl oluşacağını belirler.

Trend projeksiyonuna göre, bölge ekonomisinin yıllık ortalama büyüme oranı % 4.7, buna bağlı olarak tarımdaki büyüme % 2.7, sanayide % 6.0, inşaat % 4.6 ve hizmetlerde ise % 5.8 olacaktır. Toplam nüfus yılda ortalama % 2.9 artacak ve 2005 yılında 7.7 milyona ulaşırken, kentsel nüfus artışı yıllık % 4.2, kırsal ise % 1.2 olacaktır. Kişi başına GSBH yıllık % 1.8'lik bir artışla 1985'de 862 bin ₺'da 2005'de 1,232 bin ₺'ye ulaşacaktır (Tablo 32).

Trend projeksiyonunda ortaya çıkan değerleri diğer alternatiflerle karşılaştırdığımızda, Alternatif A.B. ve C'ye göre yapılan projeksiyonların Trend Projeksiyonu değerlerinden daha fazla olduğu görülmektedir. GSBH, Alternatif A'da ortalama % 7.7'lik bir artış ile 2005'de 16,503 milyar ₺'ye ulaşacaktır. Bu değer Trend Projeksiyonu'nun iki katına yaklaşmaktadır. Alternatif A (max.sulama) ile bölgesel kalkınma hedeflenirse tarım, sanayi, inşaat, hizmetler sektörü ile kentsel ve kırsal nüfus ve işgücü miktarında en yüksek değerlere ulaşılabacaktır (Tablo 32).

2.4. GAP'İN EKONOMİK YAPI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin sadece enerji üretimine değil, yapılacak sulama sistemleri ile birlikte yaklaşık 1.7 milyon hektarlık bir arazinin de tarıma açılmasını sağlayacağını daha evvel belirtmiştik. Yeni açılacak olan bu tarım alanları bölge tarım yapısını değiştirecek, kuru tarımdan sulu tarıma geçilecek ve tarım üretiminde büyük artışlar sağlanacak, tarımda çalışan sayısı artacaktır. Tarımdaki bu artışa bağlı olarak bugün bölgede yok denecek sayıda olan sanayi kuruluşları da, başta tarıma dayalı sanayiler olmak üzere sayılarını arttıracaktır. Hizmetler sektörü ise tarım ve sanayi ürünlerinin yurtiçi ve yurtdışına pazarlanması amacı başta olmak üzere tüm birimleriyle özellikle Gaziantep ve Diyarbakır başta olmak üzere bölge içindeki oranını arttıracaktır.

Tablo 32. A,B,C Alternatiflerine Göre GAP Sosyo-ekonomik Projeksiyonları

	1985	Trend Projeksiyonu	2005		
			Alternatif Projeksiyonlar		
			A:Max Sulama	B:Max Enerji	C:Yavaş Büyüme
GSH (Milyar ₺)	3,709	9,329 (4.7)	16,503 (7.7)	15,158 (7.3)	13,929 (6.8)
Tarım	1,467	2,499 (2.7)	3,810 (4.9)	3,186 (4.0)	3,186 (4.0)
Endüstri	582	1,867 (6.0)	3,922 (10.0)	3,790 (9.8)	3,307 (9.1)
İnşaat	276	680 (4.6)	987 (6.6)	956 (6.4)	864 (5.9)
Hizmetler	1,384	4,283 (5.8)	7,783 (9.0)	7,225 (8.6)	6,572 (8.1)
Nüfus (1000)	4,304	7,575 (2.9)	9,284 (3.9)	8,228 (3.3)	7,809 (3.0)
Kentsel	2,148	4,859 (4.2)	6,299 (5.5)	5,732 (5.0)	5,313 (4.6)
Kırsal	2,156	2,716 (1.2)	2,986 (1.6)	2,496 (0.7)	2,496 (0.7)
İstihdam (1000)	1,528	2,355 (2.2)	3,324 (4.0)	2,942 (3.3)	2,796 (3.1)
Kişi başına (1000₺)	862	1,232 (1.8)	1,778 (3.7)	1,842 (3.9)	1,784 (3.7)
GSH					

1985-2005 yılları arasındaki ortalama büyüme hızı yüzdeleri parantez içindedir.

Kaynak: DPİ, The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Phase II, Volume I, Aralık- 1988, Ankara

DŞİ tarafından yapılan planlara göre sulu tarıma açılacak alanlar 1992 yılından başlamak üzere 10 yılda, 2002 yılında bitirilecektir. Yılda yaklaşık olarak 100.000 ha'lık bir alan sulu tarıma açılacaktır.

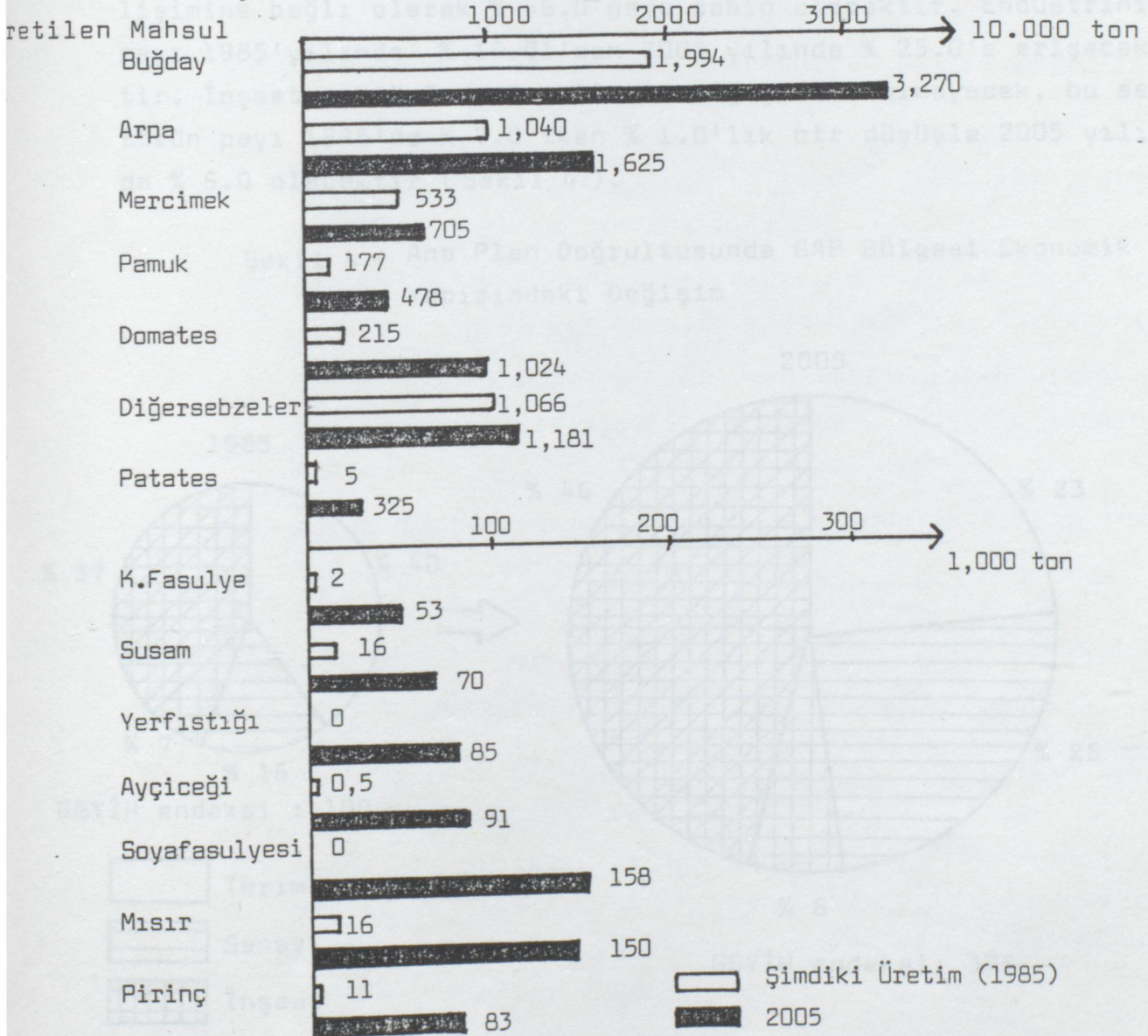
2005 yılında bazı temel ürünlerde meydana gelecek üretim artışlarını Şekil 3'den incelileyebiliriz. Buna göre 1985 yılında 1,994 bin ton olan buğday üretimi 2005 yılında 3,270 bin tona erişecektir, pamuk üretimi ise 177 bin tondan 478 tona erişecektir. Sebze üretimi 1,066 bin tondan 1,181 bin tona erişecektir (Şekil 3).

GAP Bölgesinde bugün için ekimi yapılmayan soyafasulyesinin üretimi 2005 yılında 158 bin ton olacaktır. Mısır üretimi 16 bin tondan 150 bin tona, pirinç üretimi ise 11 binden 83 bin tona ulaşacaktır (Şekil 3).

Özet olarak diyebiliriz ki, kuru tarım sisteminin uygulandığı bölgede, halen tarım topraklarının % 55'ine tahıl bitkileri ekilmekte ve arazinin % 18.6'sı ise nadasa bırakılmaktadır. Proje uygulamasından sonra bölgede nadas tamamen kalkacak, arazinin tamamı ekilecek ve aynı arazinin dörtte birine ikinci ürün ekme olanağına kavuşulacaktır. Bunun sonucu olarak, yaklaşık 2 milyon hektar arazi, tarımsal üretim yönünden 2.5 milyon hektar araziye eşdeğer olacaktır. Ürün deseni sulama sonucunda değişirken, pamuk, patates, şeker pancarı, soyafasulyesi, susam gibi ürünlerin yanı sıra öteki endüstri bitkilerinin de üretilmesiyle, bölgede kurulacak tarım sanayinin hammadde gereksinimi karşılanabilecektir. Ayrıca üretilecek yem bitkileri sayesinde, et ve süt hayvancılığında büyük gelişme olacaktır. Böylece, bölgeden elde edilecek ürünlerin besliyebileceği nüfus miktarı da çok büyük rakamlara ulaşacaktır. Örneğin proje alanından elde edilecek patates ürünü 100 milyon, pamuk 35 milyon, çeltik 65 milyon, meyve 17 milyon, şeker pancarı 53 milyon, tütün 28 milyon, sebze ve bostan 27 milyon nüfusun gereksinmesine yetebilecektir.

Yapılan araştırmalara göre bugünkü koşullarda, 1983 fiyatlarıyla 8.500 ₺/ha olan yıllık net gelirin, projenin uygulanmasından sonra 148.500 ₺/ha'a ulaşacağı ve bu durumda net gelir artışının 140.000 ₺/ha olacağı hesap edilmiştir. Bir başka deyişle, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin gerçekleşmesi ile tarım sektörüne 1983 fiyatlarına göre, yılda 200×10^9 ₺ katkı sağlanacaktır (34).

Şekil 3 . Temel Mahsüllerin Üretim Miktarları

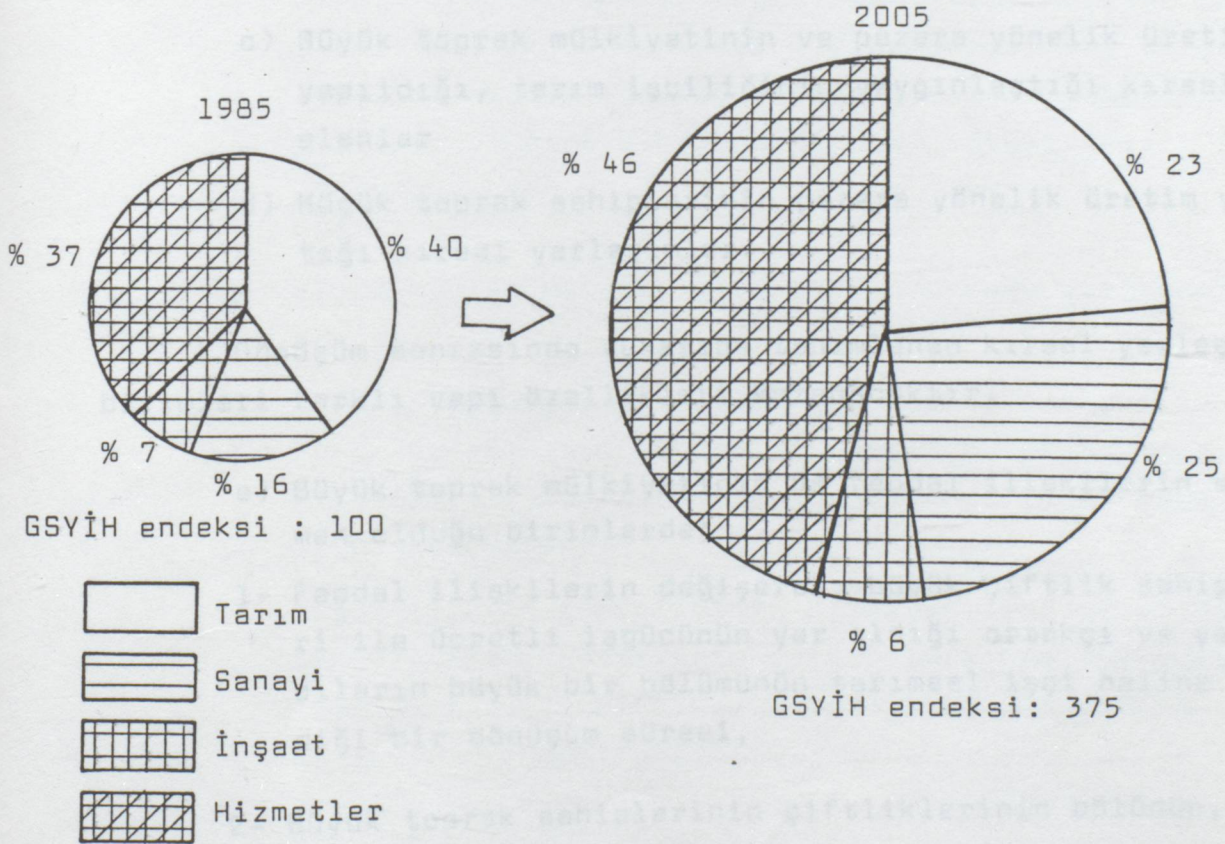
Kaynak: D.P.T., "GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 1", Nisan 1989

(34) Eraydın A., Yrd.Doç.Dr. "Yılıçi çalışmaları" Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ODTÜ, Ankara 1989

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin uygulamaya geçmesiyle bölgenin ekonomik yapısında görülecek olan en önemli değişiklik tarım sektörünün genel ekonomik sektörler içindeki payının 1985'de % 40.0'dan 2005'de % 23.0'e inmesine rağmen üretim miktarının artmasıdır. Bunun başlıca nedeni sulı tarım yapılması ve tarımsal mekanizasyondur.

Hizmetler sektörü 2005 yılında tarım ve endüstrinin gelişimine bağlı olarak % 46.0 paya sahip olacaktır. Endüstrinin payı 1985' yılında % 16.01'dan 2005 yılında % 25.0'e erişecektir. İnşaat sektöründe önemli bir değişiklik olmayacak, bu sektörün payı 1985'de % 7.0 iken % 1.0'lık bir düşüşle 2005 yılında % 6.0 olacaktır (Şekil 4).

Şekil 4 . Ana Plan Doğrultusunda GAP Bölgesi Ekonomik Yapısındaki Değişim

KAYNAK:

D.P.T., "GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 1", Nisan 1989

2.5 GAP BÖLGESİNDE YERLEŞİM DÜZENİNİ ETKİLEYECEK DÖNÜŞÜMLER

GAP Bölgesindeki ekonomik ve sosyal yapıdaki dönüşümler bölgenin yerleşim düzeninin yeniden şekillenmesinde belirleyici olurken, bu yeni yapının özellikleri ekonomik ve sosyal oluşumları etkilemekte ve bölgenin olanaklarını tanımlayıcı nitelik kazanmaktadır (35)..

2.5.1. Tarımsal Yapı ve Dönüşümler

Dönüşüm öncesi kırsal yapı mülkiyet ve üretim ilişkileri gözetilerek dört ana grupta toplanabilir.

- a) Büyük toprak mülkiyetinin ve feodal ilişkilerin egemen olduğu kırsal yerleşimler
- b) Küçük toprak mülkiyetinin egemen olduğu ve küçük üreticilerin geçimlik düzeyde üretim yaptığı yerleşimler
- c) Büyük toprak mülkiyetinin ve pazara yönelik üretimin yapıldığı, tarım işçiliğinin yaygınlaştığı kırsal alanlar
- d) Küçük toprak sahiplerinin pazara yönelik üretim yaptığı kırsal yerleşimler.

Dönüşüm sonrasında yukarıda tanımlanan kırsal yerleşim birimleri farklı yapı özellikleri kazanacaktır.

- a) Büyük toprak mülkiyetinin ve feodal ilişkilerin egemen olduğu birimlerde;
 - 1- Feodal ilişkilerin değişerek, büyük çiftlik sahipleri ile ücretli işgücünün yer aldığı ortakçı ve yarıcılarının büyük bir bölümünün tarımsal işçi haline geldiği bir dönüşüm süreci,
 - 2- Büyük toprak sahiplerinin çiftliklerinin bölünüp, orta ölçekli tarımsal üretim birimlerinin yaygınlaşması ile gelir ortalamasının yüksek olduğu bir yapının gerçekleşmesi,

(35) Eraydın A., Yrd.Doç.Dr."Yıllığı çalışmaları" Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ODTÜ, Ankara 1989

3- Feodal ilişkiler değişirken, büyük çiftlikler yanı sıra, daha önce ortakçı olan ailelerin toprak edine rek orta ve küçük işletme sahiplerine dönüşmeleri, beklenebilir.

b) Büyük toprak mülkiyetinin ve pazara yönelik üretimin yapıldığı, tarım işçiliğinin yaygın olduğu alanlar da ise dönüşüm süreci tarım girdilerinde ve tarım teknolojisindeki değişimlere koşut olarak gerçekleştirilebilir.

1- Sulamanın yaygınlaşması ve yoğun tarım tekniklerinin benimsenmesi sonucu, büyük işletmeler bölünerek orta ölçekli işletmelerde yine tarım işçiliği söz konusu olabilecektir.

2- Bölge dışında büyük sermaye sahiplerinin bölgede araziler satın alarak büyük işletmeler kurması ile, özellikle tarımsal sanayi ile bütünleşen ve bölgede üretilen değeri doğrudan diğer alanlara aktaran birimlerin yaygınlık kazandığı bir değişim süreci izlenebilecektir.

c) Küçük toprak mülkiyetinin yaygın olduğu yerleşmelerde ise,

1- Bu işletmelerden bir bölümünün toplulaşarak orta ve büyük işletmelere dönüşmesi, diğer küçük işletme sahiplerinin topraklarını kaybederek tarımsal işçi haline dönüşmeleri,

2- Küçük işletme sahiplerinin kooperatifler etrafında örgütlenerek, pazar için yapacakları üretimi pazarlama ağları ile birlikte kurarak yoğun tarımsal teknikleri benimsemeleri, söz konusu olabilecektir.

GAP Bölgesi'nde yer alan tarımsal işletme büyüklükleri ve topraklı/topraksız aile oranlarını daha evvel incelemiştik. Kısaca bunu özetlersek; bölgede yer alan ailelerin mevcut tarım yapıları birbirleri ile farklılık göstermekle birlikte 1980'lere gelindiğinde bu bölgedeki arazinin dörtte birinden azına toplam toprak sahibi ailelerin dörtte üçe varan bir bölümünün sahip olduğu, bunu karşılık arazinin yüzde kırkın üzerinde bir bölümünde büyük işletmelerin yer aldığı ve bu tarımsal arazinin toplam aile sayısının yüzde 10'undan azının mülkiyetinde olduğu izlenmektedir. Ek olarak bu bölgede orta ölçekli üretim birimlerinden bir bölümünün bölünmeler sonucu küçük işletmelere dönüştüğü diğer bölümünün ise büyük işletmeler tarafından satın alındığı izlenmekte ve tarımsal arazi büyüklükleri iki farklı uçta yoğunlaşmaktadır.

Tarımdaki değişik işletme büyüklükleri, tarımdaki istihdam yapısı özellikle kırsal yerleşme düzenini etkileyecek ve kırsal alandan kentlere olacak veya tersine, kırsal alan işgücüne talebine bağımlı olarak kırsal alanlara yönelecek göç, yeni bir kırsal düzenin ana girdileri olacaktır.

Yapılan çalışmalar mevcut yapıda, GAP Bölgesi'nde tarımda 1.018.871 kişinin istihdam edildiğini ve yaklaşık 2.152.000 kişinin kırsal alanda yaşadığını göstermektedir.

Yeni ürün desenini baz alan çalışmalar ise yaklaşık 3.5 milyon kişinin bu bölgede istihdam edilebileceğini, bu günkü iş gücüne katılma oranları çerçevesinde 7 milyon kişinin kırsal alanda yerleşebileceğini belirtmektedir.

Bu nüfus artışı, eğer ürün deseni hızla gerçekleşirse, öncelikle Harran sulama alanında daha sonra Adıyaman ve Gaziantep ovalarında başlamak üzere alt projelere göre değişmekle birlikte 2010 yılına kadar yığılan büyük kırsal istihdam gereksiniminin ortaya çıkacağını göstermektedir.

Ürün deseninin gerektirdiği insan gücünün öncelikle, topraksız köylülerin tarım işçisi olarak istihdamı, sonraki aşamada bölge içinde sulama yapılamayan alanlardan, bir sonraki aşamada ise, diğer bölgelerden bu alanlara yönelik nüfus hareketleri ile sağlanabileceği öngörülebilir.

Toprak mülkiyetinde bir düzenleme ve tarım teknolojisinin radikal değişimlerin olmadığı, diğer bir deyişle mevcut yapının bir uzantısı şeklinde bir tarımsal gelişme biçiminde, mevcut köylerin nüfusunda bir artışa neden olması, özellikle konumsal avantajları olan yerleşim birimlerinin büyümesi, ancak ikinci kademe merkezlerine önemli işlevlerin verilmediği ve bu tür işlevlerin daha üst merkezler tarafından karşılandığı bir yapının ortaya çıkması beklenebilir.

Mevcut tarımsal yapının dış sermaye aktarımları ile desteklenerek kapitalist çiftliklerin ortaya çıktığı bir yapısal değişimde ise, bu tür çiftliklerin ikinci kademe merkezlerde yer alan hizmet fonksiyonlarını kendi bünyelerinde geliştirmelerinden dolayı bu kademedeki merkezlerin bu niteliklerini kaybedecekleri, kapitalistleşme düzeyine sermayenin kaynaklarına bağımlı olarak daha üst merkezlerde özelleşmiş hizmet gereksinimlerini karşılayabilecekleri öngörülebilir.

Buna karşılık, bölgede toprak dağılımının yeniden düzenlenerek dengeli bir yapıya kavuşturulması sonucunda ise, ilk yerleşim birimlerinden başlayarak hizmet fonksiyonlarının genişletilmesine dayalı olarak farklılaşan düzenli bir kademelendirmenin gelişme durumu söz konusudur. Bu yapıda ikinci kademe merkezler önem kazanırken, toprak bölüşümünde topraksız ve küçük üreticilerin azalması sonucunda kırsal alanda işletmelere bağımlı daha dağınık bir yapının ortaya çıkması söz konusudur.

2.5.2. Sanayi Yapılanması ve Dönüşümler

Sanayi yapısının az gelişmiş olduğu, ancak tarımsal üretimde artışların beklendiği bir alanda, tarımdaki mülkiyet biçimi, tarımda elde edilen artı değerın kullanılma alanları, tarımdan elde edilen artı değerın organizasyonu ve sanayi sektörüne aktarım biçimleri oluşacak sanayinin büyüklüğü, türü ve ölçeğini belirleyici olacaktır.

Ancak çok genel hatları ile bu oluşum-dönüşüm süreçleri şu şekilde farklılaşabilir:

- a) Tarımdaki büyük işletmelerin elde ettikleri artı değeri aile şirketleri kurarak, ilk aşamada tarıma dayalı sanayileri bölgede kurması, bölgedeki kaynaklara bağımlı olmayan türdeki sanayileri ise bu ürünlerin arz ve talep koşullarına göre bölge içi veya dışında geliştirmeleri,
- b) Tarımda orta ölçekli ve gelir ortalamasının yüksek olduğu bir yapıda, aile şirketleri ile birlikte çok ortaklı şirketlerin oluşturulması ile bölgede hem tarıma yönelik sanayinin, hem de gelir düzeyinin gelişmesine paralel olarak artacak tüketim malları talebini karşılayacak tüketim malları sanayinin kurulması,
- c) Bölge dışı sermayenin bölgede büyük çiftlikler kurması durumunda ise, tarımsal girdilerin, diğer bölgelere göre işlenmeleri maliyetler açısından görece üstünlükler sağladığı durumlarda entegre, içine kapalı, üretim kararları ana merkezde verilen, büyük birimler kurulabilecek, bu ürünlerin bir başka bölgeye taşınarak işlenmesi maliyetler açısından önem kazanmadığı durumlarda bu tür sanayiler bölge dışında yer alacaklardır.

d) Küçük toprak mülkiyetinin yaygın olduğu durumlarda örgütlenme ve finans kurumları ortaya çıkacak sanayinin yapısında büyük bir farklılık yaratacaktır. Örgütlenmenin ve finans kurumlarının etkili olmadığı durumda ortaya çıkabilecek sanayi küçük ölçekli ve tarımsal ürünün işlenmesi kaba şekilde gerçekleştirilen sanayilerle bölgesel talebe yönelik küçük ölçekli tüketim malları üreten birimler olacak,

örgütlenme ve finansman sistemlerinin etkili olarak devreye girdiği durumda ise ilk aşamada bölge ürünlerini değerlendiren ve bölgenin tüketim malları talebini karşılayacak büyük ölçekli sanayiler ve daha sonraki aşamalarda diğer sanayi kollarının gelişmesi söz konusu olabilecektir.

GAP Bölgesi'ndeki büyük sanayi kuruluşlarını incelediğimizde Gaziantep dışındaki illerde sanayi bazının çok kısıtlı ölçüde gelişmiş olduğu görülmektedir. Bölgede bulunan sanayi ise daha çok yöre halkının tüketimine yönelik üretim yapan gıda, içki ve tütün sektöründe yer almaktadır. Bu sanayi kolu yanı sıra dokuma sanayinde ve taş ve toprağa dayalı üretim yapan sanayi kolunda yine az sayıda fabrika bulunmaktadır.

Bölgedeki tarım yapısında gerçekleşecek değişimler ve tarımsal ürün artışı kuşkusuz, buradaki sanayi yapısının gelişimini itici yönde olacaktır.

Mevcut durum ve eğilimlerden etkilenmediği, sanayi gelişim stratejisinde büyük bir değişikliğe gidilmediği durumda bölgede ilk aşamada, tarımsal ürünlerin ilk gelişmesini gerçekleştirecek tesisler bu bölgede yer alacak, bu ürünlerden mamul madde üretilmesi işlemi ise Çukurova gibi yakın merkezlerde ve diğer sanayi gelişimi belirli bir aşamaya ulaşmış odaklarda yapılacaktır. Bozulabilir türde ürünleri işleyecek gıda ağırlıklı sanayi kolları ile tarıma girdi sağlayacak ve bölgenin tüketimine yönelik sanayi birimleri burada yer seçebileceklerdir. Kısaca, bölgesel sanayi kollarında bir gelişme

baklenebilir, ancak ulusal ölçekli firmaların bu bölgede yer alması, daha uzun dönemde söz konusu olabilecektir. Gelişecek sanayi birimlerinden büyük bir bölümünün büyük kentlerde yer alacağı ve farklı merkezlerde yığılmacı bir nitelik göstereceği söylenebilir.

Planlı bir şekilde yapılacak sanayi gelişmesi sonucu baz sanayilerden hemen sonra daha fazla beceri ve sermaye isteyen sanayi kollarına kayış beklenebilir.

Tarımsal yapıda büyük çiftliklerin hakim olduğu bir uç gelişme modeli ele alınırsa, sermayenin diğer bölgelerdeki koşulları da gözетerek, bu bölgede entegre tarımsal ürün değerlendirme tesislerinin geliştiğı, ancak diğer sanayilerde gelişme olasılığının kısıtlı olduğu bir model öngörülebilir. Bu tür bir gelişmede, bu tesisler tarımsal alanların odak noktalarında; yerleşim sistemine bire bir bağımlı olamaksızın yer seçimleri gerçekleştireceklerdir.

2.5.3. Yerleşme Düzeninde Dönüşümler

Gerek tarımdaki gerekse sanayi yapısındaki dönüşümler ile birlikte dışsal olarak verilen yatırım kararları mevcut yerleşme düzeninin yeniden şekillenmesini sağlayacaktır.

Buna göre,

a) Yeni kentsel kademelenme sisteminin tanımı. Bu kapsamda;

1- Geliştirilmesi gerekli kentlerin ve bunların temel fonksiyonlarının tanımı,

2- Gelişmesinin sınırlandırılması gerekli kentlerin belirlenmesi,

3- Yeni kurulacak yerleşim birimlerinin saptanması,

4- Metropolitan merkez ve bölge merkezlerinin etki alanlarının ve değişen yapılarının belirlenmesi,

- 5- Özel konumları dolayısıyla yeni fonksiyonlar yükleyecek merkezlerin tanımlanması,
- 6- Tarımsal depolama merkezleri ile depolama sisteminin oluşturulması, kırsal hizmet birimlerinin bu sistemle ilişkilerinin araştırılarak, kırsal alandaki yerleşim düzeninin belirlenmesi,
- gerekmektedir.

b) Yerleşme kademelenmesi çalışmaları ile bütünleşecek;

- 1- Bölgenin gelişme stratejisi için en uygun ulaşım sisteminin belirlenmesi, liman, hava alanı, karayolu ve demiryolu düğüm noktaları ile transit trafik akslarının tanımlanması,
- 2- Sanayi gelişim odak veya aksları ile sanayi gelişiminin sınırlandırılacağı alanların tanımlanması,
- 3- Turizm ve rekreasyon amacıyla geliştirilebilecek doğal kaynaklar ile yerleşim merkezlerinin ve özellikle tarımsal koruma alanlarının belirlenerek, koruma-kullanma dengesinin sağlanması,
- 4- Bölgede dış faktörlere dayalı bir dönüşümde öncelik kazanacak alanların tesbiti,

şeklinde yerleşim alanlarına yönelik kararların belirlenmesi yapılacaktır.

GAP Bölgesinin bugünkü yerleşim düzeninin gelecekteki oluşumunu incelemek söz konusu olduğunda, mevcut yerleşim birimlerini, sulama alanı içinde kalacak, sulama alanının çepesinde yer alan ve sulama alanının dışındaki yerleşim birimleri olarak üç gruba ayırabiliriz.

Bu bölgedeki hizmet etkinliklerinin odaklandığı Gaziantep bir metropol altı merkez olup, sulama alanının dışında yer almaktadır. Gaziantep aynı zamanda Adıyaman, Urfa, Kahramanmaraş'tan oluşan bölgenin merkezidir. Diyarbakır, Bitlis, Siirt, Mardin, Van ve Hakkari'den oluşan etki alanı ile diğer bölge merkezi olup, dicle havzası sulama alanının içinde yer almaktadır.

Urfa ve Mardin bir alt işlevi (4.kademe merkez) yüklenen merkezlerdir ve sulama alanının çevresinde yer almaktadırlar.

Üçüncü kademe merkez niteliğinde ve çoğu ilçe merkezleri olan önemli yerleşme merkezlerinden Urfa ilindekiler ya sulama alanı içinde ya da sulama alanlarının çevresinde yer alırken, Mardin, Siirt ve Diyarbakır ilindeki yerleşimlerin çoğu, Adıyaman ve Gaziantep illerindeki ilçe merkezlerinin yarıya yakın bölümü sulama alanı dışında kalmaktadır.

Görüldüğü gibi, burada bir sulama projesinin uygulanması yani dış kaynaklı bir karar bölgenin sosyal ve ekonomik yapısına bağlı olarak şekillenmiş yerleşim düzeninde yeni ayrıcalıklar yaratmakta ve sulama alanının içinde, çevresinde ve dışında olanlar bu dışsal faktörlerden farklı şekilde etkilenmektedir.

Belirli kısıtlar konarak veya belirli yerleşme düzeni planları ile farklı yönlendirilmediği durumda, öncelikle sulama alanı içinde ve çevresinde olan yerleşmeler hızlı bir gelişme süreci içine gireceklerdir.

1970-1985 döneminde, yani 15 yıllık bir dönem içinde;

- a) Sulama alanı içinde yer alacak yerleşimler genel olarak daha hızlı bir nüfus artışı göstermişler ve nüfuslarını yaklaşık 2.5 misline çıkarmışlardır.

b) Sulama alanının çeperinde yer alan yerleşim merkezlerinden Urfa ikiyüzbine yaklaşan nüfusu ile en büyük yerleşim olup, daha sonra 1985'te ellibine yaklaşan Siverek ve Mardin gelmektedir. Bu merkezler arasında nüfus artışı Urfa'da daha yüksek, diğer iki merkezde daha düşüktür.

c) Sulama alanı dışında kalan alandaki yerleşmeler ise alandaki en büyük merkez Gaziantep ile Siirt ve Er-gani ve diğer nüfusu 20.000'den düşük yerleşmelerden oluşmaktadır. Bu merkezlerden son grupta yer alanlarda nüfus artış yüzdeleri düşük olarak gerçekleşmiştir.

Görüldüğü gibi, GAP Bölgesi'nde, 1970-1985 döneminde, hızlı gelişme gösteren merkezler ulaşım ağının düğüm noktaları ile ticari ve idari merkezler olmuştur.

Bu yerleşim birimleri ekonomik etkinliklerin gelişme durumuna göre şu özellikleri göstermektedir.

a) Sulama alanı içinde yer alanlardan Diyarbakır ticaret ve hizmet fonksiyonlarında, Sıruç ve Viranşehir ticaret fonksiyonlarında gelişmiş görülmektedir. Batman, Diyarbakır, Adıyaman ve Sıruç'ta belli bir sanayi birikimi varsa da bu oran önemli sanayi birikimi olan Gaziantep'le 'karşılaştırıldığında' ekonomik bazın fazla gelişmediği de ortaya çıkmaktadır.

2.6. Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışmalarına Göre Olası Nüfus Hareketleri

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin sadece sulama ve enerji projesi olmayıp, entegre bir proje olduğu ve sosyal ve ekonomik yapıyı da etkileyeceğini daha önce belirtmiştik. Bu nedenle GAP kapsamında nüfus hareketlerini değerlendiren çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda bölgenin Gelişme ve Yüksek Potansiyelli Alanları belirlenmiş, bunun sonucunda çeşitli alternatifler hazırlanmıştır.

2.6.1. Gelişme Alanları ve Yüksek Potansiyelli Alanlar

Ulaşım şebekesi, yerleşim modeli ve arazi kabiliyeti herhangi bir bölgenin gelişimini belirleyen etkenlerdir. Gelişme modelini belirleyen diğer bir etken de suyun olmasıdır. Ancak GAP bölgesinde, su toplama ve su dağıtımını da kapsayan temel altyapı projelerinin tamamlanabilmesinde en büyük etken olacaktır.

Ulaşım şebekesi ve yerleşme modelleri, gelişme potansiyelinin belirlenmesinde önemli bir faktör olan kentsel hizmetlere erişebilirliği etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Bu direkt olarak seçilmiş kentsel merkezlere olan uzaklıkla ya da ana ulaşım aksı vasıtasıyla ölçülmektedir. Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır'a ulaşan otoyollar gelişme alanlarının temel stratejisi ve koridor analizlerinin sonucu için ana arterler olarak alınmıştır, ayrıca bu otoyollarını iki tarafındaki koridor bantlar ise yüksek potansiyel olarak gözönünde bulundurulmaktadır. Seçilmiş merkezlere bağlanan diğer anayollar için dar bir bant yüksek potansiyel alanı olarak değerlendirilmiştir.

Gelişme potansiyelini belirlemede diğer bir etken ise arazi kabiliyetidir. GAP sulama projeleri kaliteli toprakları kapsayan düz araziler için planlanmıştır.

Kentsel hizmetlere erişebilirlik ve arazi kabiliyeti kriterlerini kullanarak, GAP bölgesindeki arazileri dört bölgeye ayırabiliriz (Şekil 5).

Bölge 1: (Kentsel hizmetlere yüksek erişilebilirlik, yüksek arazi kabiliyeti) Bu bölge içinde üç alanı sayabiliriz:

- a) Diyarbakır-Batman Alanı,
- b) Şanlıurfa Alanı ve
- c) Cizre-Silopi Alanı

En yüksek ekonomik performans beklenebilir (eğer su temini sağlanırsa). Bu alanlarda sulu tarım çok yoğun ve ticari öneme sahiptir. Ayrıca bu alanlar tarıma dayalı sanayi lokasyonu için en başta gelmektedir.

Bölge 2: (Kentsel hizmetlere yüksek erişilebilirlik, düşük arazi kabiliyeti) Bu bölgede iki alan belirlenebilir:

- d) Gaziantep Alanı ve
- e) Siirt Alanı

Düşük arazi kabiliyeti nedeniyle sanayiye önem verilmelidir: Siirt'de hayvancılık üzerine, Gaziantep'te çeşitli sanayi türleri.

Bölge 3: (Kentsel hizmetlere düşük erişilebilirlik, yüksek arazi kabiliyeti)

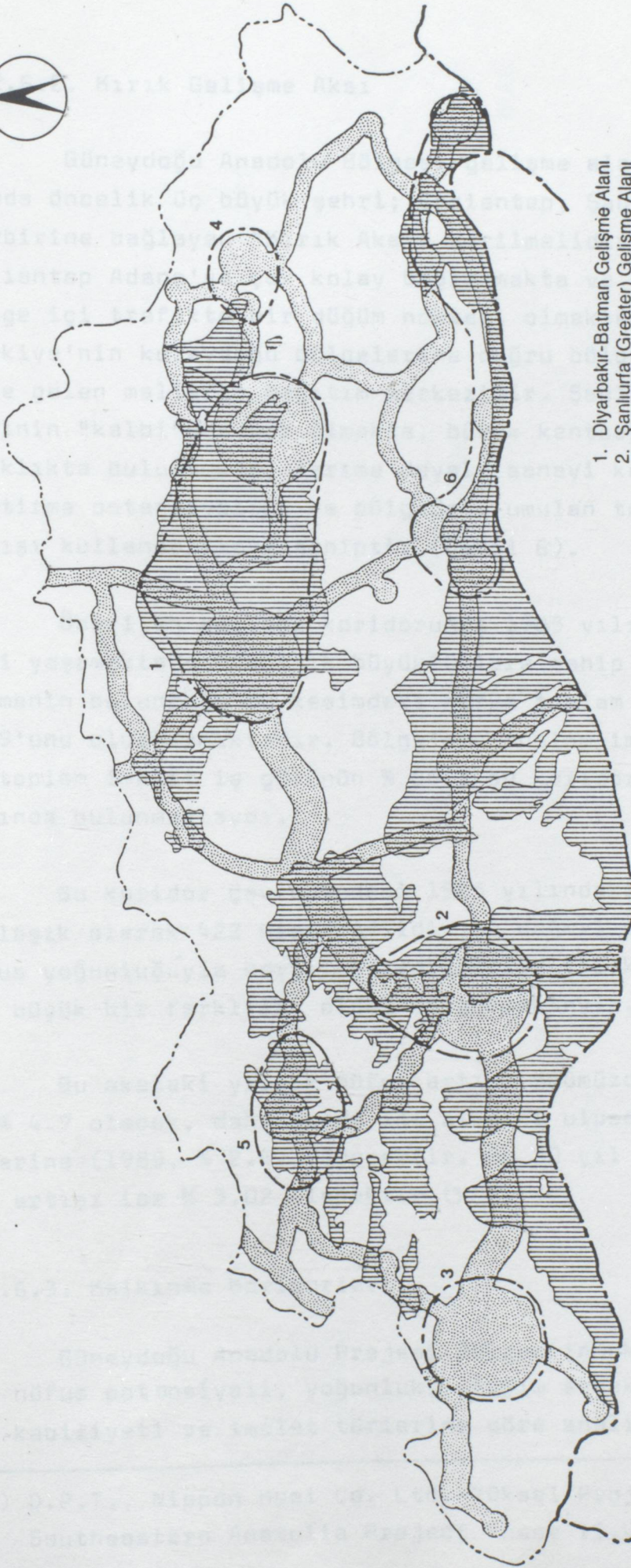
Bu bölge Bölge 1'in hinterlandıdır. Bu alanlar için arazi verimliliğini arttırmak en önemli çalışma olacaktır. Buna göre, pazarlama kanallarının oluşturulması, tarımsal girdilerin sağlanması ve hizmetlerin yaygınlaştırılması kırsal yolların ve diğer alt yapının ıslah edilmesi kadar önemli olacaktır.

Bölge 4: (Kentsel hizmetlere düşük erişilebilirlik, düşük arazi kabiliyeti)

Bu alanlar Bölge 1 ve 3 dışındaki alanlardır. Eğer doğal mineral kaynaklar ya da potansiyel turizm alanları gibi istisnai durumlar bulunmadıkça gelişmeye verilen öncelik düşük olacaktır.

Yukarıda belirlenen yüksek potansiyelli alanlardan başka altı gelişme alanı daha tanımlanabilir (36).

- 1) Diyarbakır-Batman Gelişme Alanı
- 2) Şanlıurfa Gelişme Alanı
- 3) Gaziantep Gelişme Alanı
- 4) Siirt Gelişme Alanı
- 5) Adıyaman Gelişme Alanı
- 6) Mardin Gelişme Alanı

1. Diyarbakır-Batman Gelişme Alanı
2. Şanlıurfa (Greater) Gelişme Alanı
3. Gaziantep (Gateway) Gelişme Alanı
4. Siirt Gelişme Alanı
5. Adıyaman Gelişme Alanı
6. Mardin (Frontier) Gelişme Alanı

Genel Hızmetlere Erişilebilirlik	Arazi Kaplıyeti	
	Yüksek	Düşük
Yüksek		
Düşük		

Şekil 5. GAP Bölgesinde Yüksek Potansiyelli Alanlar

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ

NIPPON KOEI CO. LTD. - YÜKSEL PROJE A.Ş.

2.6.2. Kırık Gelişme Aksı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi gelişme alanlarının planlanmasında öncelik üç büyük şehri; Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, birbirine bağlayan "Kırık Aks"a verilmelidir. Bu aks boyunca, Gaziantep Adana'ya çok kolay bağlanmakta ve böylece Gaziantep bölge içi trafikte bir düğüm noktası olmaktadır. Diyarbakır Türkiye'nin kuzeydoğu bölgelerine doğru bölgeden giden ve bölgeye gelen malların dağıtım merkezidir. Şanlıurfa ise GAP bölgesinin "kalbi"nde yer almakta, büyük kentsel merkezlere eşit uzaklıkta bulunmakta, tarıma dayalı sanayi kapasitelerini geliştirme potansiyeline ve bölgedeki umulan tarımsal üretimdeki artışı kullanabilmeye sahiptir (Şekil 6).

Önerilen gelişme koridorunda 1985 yılında 1.2 milyon kişi yaşamakta ve değişik büyüklüklere sahip yüzden fazla yerleşmenin bulunduğu bu kesimdeki nüfus toplam bölge nüfusunun % 29'unu oluşturmaktadır. Bölge'nin toplam imalat tesislerinin ve toplam imalat iş gücünün % 80'i bu koridor içinde veya yakınında bulunmaktaydı.

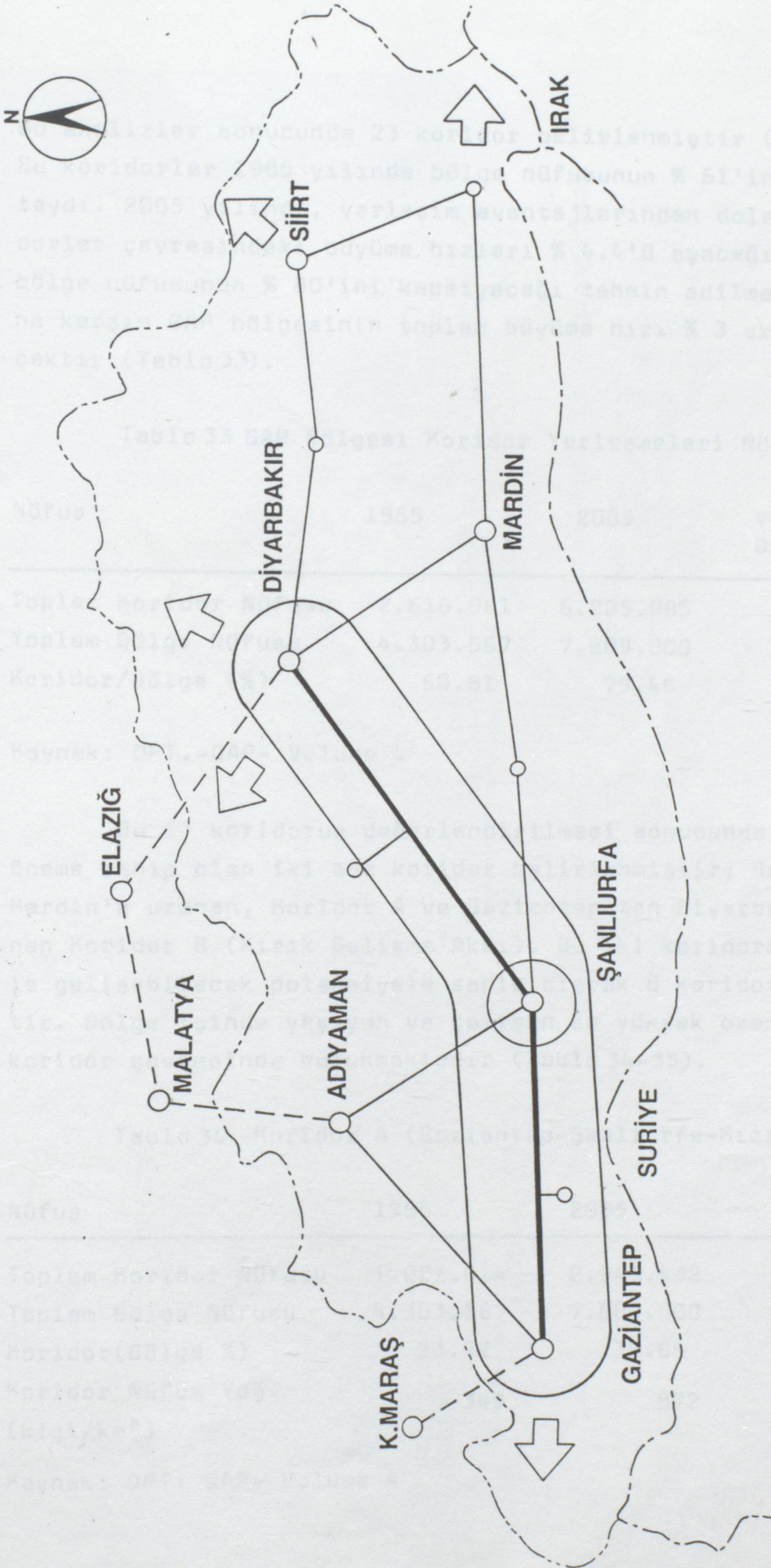
Bu koridor çevresindeki 1985 yılındaki nüfus yoğunluğu yaklaşık olarak 422 kişi/km² idi. Bu değeri aynı yıldaki bölge nüfus yoğunluğuyla karşılaştırdığımızda (56 kişi/km²) arada çok büyük bir farklılık olduğunu görmekteyiz.

Bu akstaki yıllık nüfus artışı önümüzdeki 20 yıl boyunca % 4.7 olacak, daha sonra ise şimdiki ulusal nüfus artışı değerine (1985, % 2.4) düşecektir. Bu 20 yıl boyunca bölge nüfus artışı ise % 3.02 olacaktır (37).

2.6.3. Kalkınma Koridorları

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesi'ndeki önemli koridorlar nüfus potansiyeli, yoğunluk, ulaşım şebekesi, arazi kullanış kabiliyeti ve imalat türlerine göre analiz edilmiştir.

(37) D.P.T., Nippon Koei Co. Ltd.-Yüksel Proje A.Ş. "GAP The Southeastern Anatolia Project Phase II, Volume I," Nisan 1988

Şekil 6. "Kırık Gelişme Aksı" Mekansal Gelişme Yapısı

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ

NIPPON KOEI CO. LTD. - YÜKSEL PROJE A.Ş.

Bu analizler sonucunda 23 koridor belirlenmiştir (Şekil 7). Bu koridorlar 1985 yılında bölge nüfusunun % 61'ini oluşturmaktaydı. 2005 yılında, yerleşim avantajlarından dolayı bu koridorlar çevresindeki büyüme hızları % 4.4'ü aşacağı ve toplam bölge nüfusunun % 80'ini kapsıyacağı tahmin edilmektedir. Buna karşın GAP bölgesinin toplam büyüme hızı % 3 oranında olacaktır (Tablo 33).

Tablo 33 GAP Bölgesi Koridor Yerleşmeleri Nüfusları

Nüfus	1985	2005	Yıllık Artış Oranı (%)
Toplam Koridor Nüfusu	2.616.961	6.205.085	4.41
Toplam Bölge Nüfusu	4.303.567	7.809.000	3.02
Koridor/Bölge (%)	60.81	79.46	

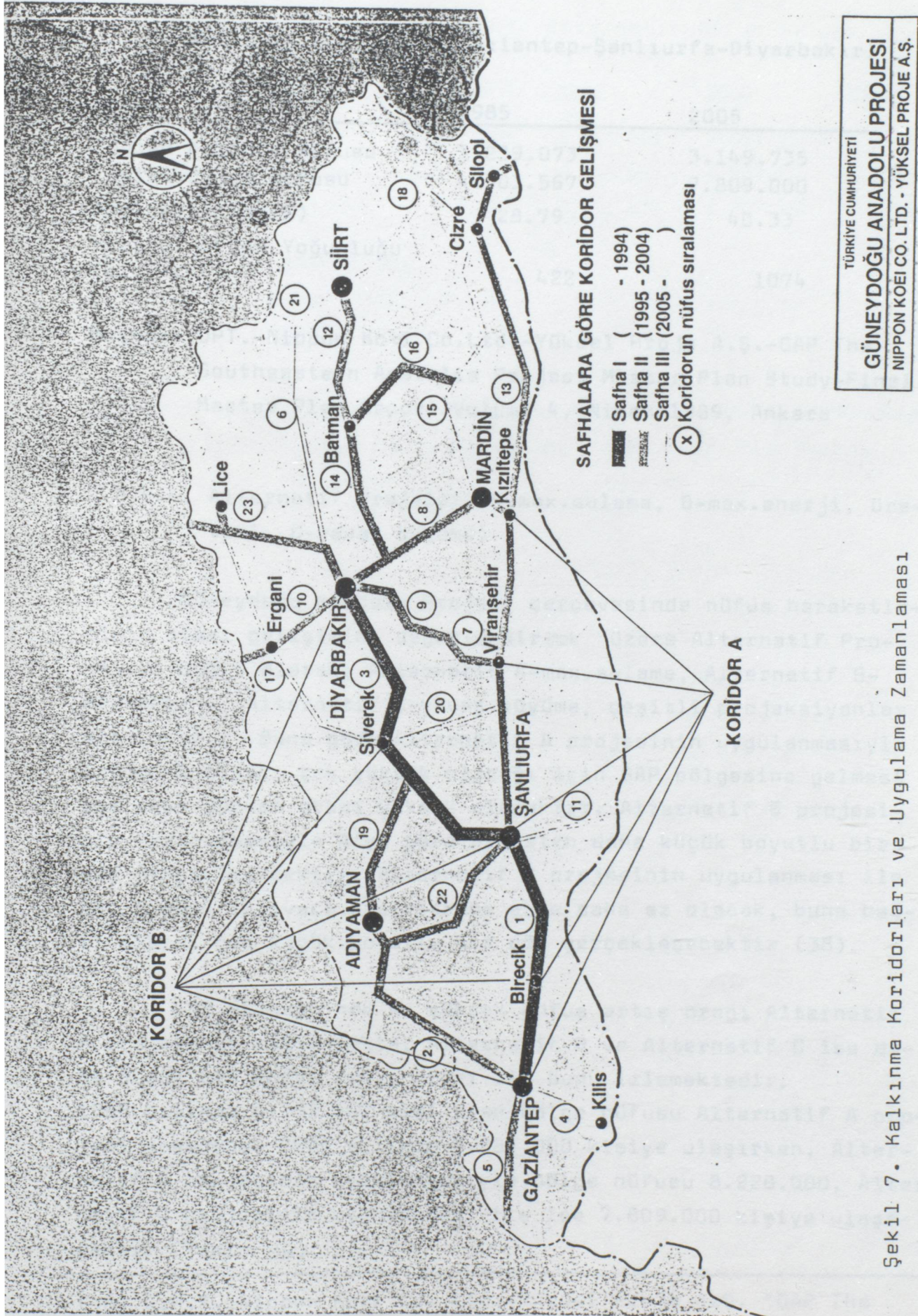
Kaynak: DPT.-GAP- Volume 4

Bu 23 koridorun değerlendirilmesi sonucunda bölgesel öneme sahip olan iki ana koridor belirlenmiştir; Gaziantep'ten Mardin'e uzanan, Koridor A ve Gaziantep'ten Diyarbakır'a uzanan Koridor B (Kırık Gelişme Aksı). Bu iki koridordan öncelikle gelişebilecek potansiyele sahip olarak B koridoru seçilmiştir. Bölge içinde yaşayan ve çalışan en yüksek oranda nüfus bu koridor çevresinde bulunmaktadır (Tablo 34-35).

Tablo 34 Koridor A (Gaziantep-Şanlıurfa-Kızıltepe-Mardin)

Nüfus	1985	2005
Toplam Koridor Nüfusu	1.021.014	2.549.432
Toplam Bölge Nüfusu	4.303.567	7.809.000
Koridor(Bölge %)	23.72	32.65
Koridor Nüfus Yoğ. (kişi/km ²)	349	872

Kaynak: DPT: GAP- Volume 4

Tablo 35 Koridor B (Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır)

Nüfus	1985	2005
Toplam Koridor Nüfusu	1.239.073	3.149.735
Toplam Bölge Nüfusu	4.303.567	7.809.000
Koridor/Bölge(%)	28.79	40.33
Koridor Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²)	422	1074

Kaynak: DPT.-Nippon Koei Co.Ltd.-Yüksel Proje A.Ş.-GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study-Final Master Plan Report, Volume 4, Nisan 1989, Ankara

2.6.4. Alternatif Projeler (A-max.sulama, B-max.enerji, Üretim, C-yavaş büyüme)

Güneydoğu Anadolu Projesi çerçevesinde nüfus hareketlerinin olası gelişimini değerlendirmek üzere Alternatif Projelere bağlı olarak; Alternatif A-max.sulama, Alternatif B-max.enerji, Alternatif C-yavaş büyüme, çeşitli projeksiyonlar yapılmıştır. Buna göre Alternatif A projesinin uygulanmasıyla işgücü ihtiyacı çok yüksek olacağı için GAP bölgesine gelmesi beklenen göçmen oranı yüksek olacaktır. Alternatif B projesinin uygulanmasıyla A'ya göre nisbeten daha küçük boyutlu bir göç gerçekleşecektir. Alternatif C projesinin uygulanması ile ise işgücü ihtiyacı diğerlerine göre daha az olacak, buna bağlı olarak çok küçük boyutlu bir göç gerçekleşecektir (38).

GAP Bölgesi'nde en yüksek nüfus artış oranı Alternatif A projesince sağlanmakta, Alternatif B ve Alternatif C ise daha düşük bir nüfus artış oranı ile bunu izlemektedir. 1985 yılında 4.305.567 kişi olan bölge nüfusu Alternatif A projesi sonucunda 2005 yılında 9.284.000 kişiye ulaşırken, Alternatif B projesinin uygulanmasıyla bölge nüfusu 8.228.000, Alternatif C projesinin uygulanması ile ise 7.809.000 kişiye ulaşacaktır (Tablo 36). 26,

(38) D.P.T., Nippon Koei Co. Ltd.-Yüksel Proje A.Ş. "GAP The Southeastern Anatolia Project Phase II, Volume I", Nisan 1988

Tablo 36. GAP Bölgesi'nde Alternatif Nüfus Artışı

	1985	1990	1995	2000	2005
Alternatif A	4.303.567	5.209.300	6.315.843	7.657.433	9.284.000
Alternatif B	4.303.567	5.017.587	5.916.907	6.977.414	8.228.000
Alternatif C	4.303.567	4.949.262	5.761.808	6.707.754	7.809.000

Alternatif A: Maximum Sulama

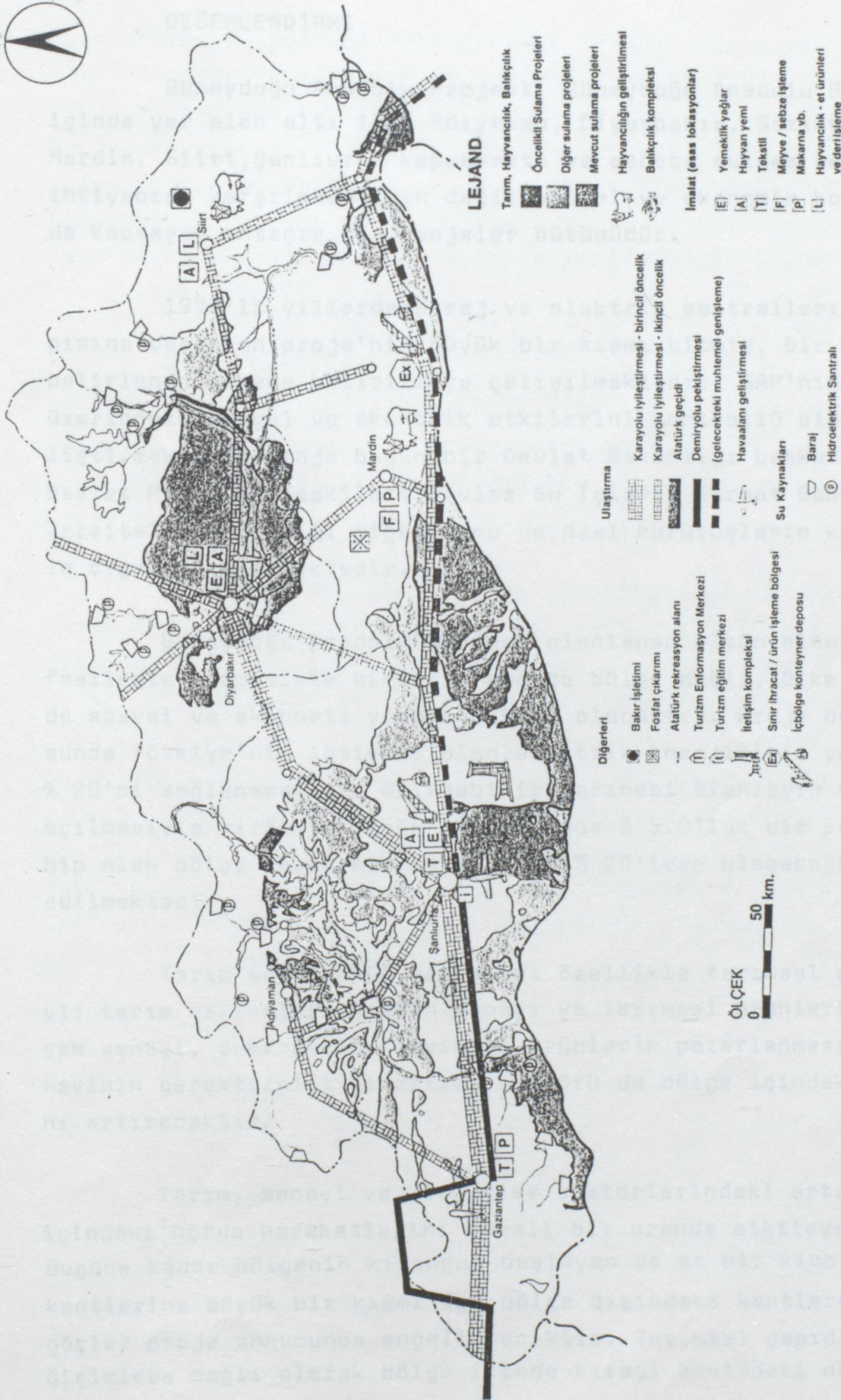
Alternatif B: Maximum Enerji Üretimi

Alternatif C: Yavaş Büyüme

Kaynak: D.P.T.-Nippon Koei Co.Ltd.-Yüksel Proje A.Ş., GAP-The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study- Final Master Plan Report, Volume 4, Nisan 1989, Ankara

Şekil 8. Su Kaynakları Projelerinin Yer Haritası

Şekil 9. GAP Bölgesi ve Master Plan Projeleri

DEĞERLENDİRME

Güneydoğu Anadolu Projesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi içinde yer alan altı ili; Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt, Şanlıurfa kapsamakta ve sadece sulama ve enerji ihtiyacını karşılamak için değil sosyal ve ekonomik konuları da kapsayan entegre bir projeler bütünüdür.

1970'li yıllarda baraj ve elektrik santrallerinin yapımına başlanan proje'nin büyük bir kısmı bitmiş, bir kısmı ise belirlenen sürede bitirilmeye çalışılmaktadır. GAP'nın bölge üzerindeki sosyal ve ekonomik etkilerini kontrollü olarak geliştirmek için proje bugün bir Devlet Bakanlığı başkanlığında Devlet Planlama Teşkilatı, Devlet Su İşleri, Ziraat Bankası Üniversiteler ve ilgili diğer kamu ve özel kuruluşların katkısıyla organize edilmektedir.

Güneydoğu Anadolu Projesi planlanan bütün elemanlarının faaliyete geçmesiyle birlikte sadece bölge değil, ülke içinde de sosyal ve ekonomik yönden etkili olacaktır. Proje doğrultusunda Türkiye'nin ihtiyacı olan elektrik enerjisinin yaklaşık % 20'si sağlanacaktır. Sulanabilir tarımsal alanların sulamaya açılmasıyla birlikte bugün ülke içinde % 9.0'luk bir paya sahip olan bölge tarımının payının da % 20'lere ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Tarım sektörünün gelişmesi özellikle tarımsal sanayiye; tarım makineleri üreten sanayi ve tarımsal ürünleri işleyen sanayi, çekecektir. Tarımsal ürünlerin pazarlanması ve sanayinin gerektirdiği hizmetler sektörü de bölge içindeki payını artıracaktır.

Tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki artış bölge içindeki nüfus hareketlerini önemli bir oranda etkileyecektir. Bugüne kadar bölgenin kırımdan başlayan ve az bir kısmı bölge kentlerine büyük bir kısmı ise bölge dışındaki kentlere olan güçler proje sonucunda engellenecektir. Tarımsal yapıdaki değişimlere bağlı olarak bölge içinde kırsal kesimdeki nüfus

hareketlerinin kontrol edilebilmesi imkanına erişilebilir. Tarımsal yapı dönüşümlerinin bugünkü şartlarda gözönüne alınarak ne şekilde olacağının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle bölgede bugün kırsal kesimde yoğun bir şekilde görülen feodal ilişkilerin, ve buna bağlı olan büyük toprak mülkiyetinin bölge içi nüfus hareketlerinin dengelenmesi bakımından incelenmesi ve soruna devletin önderliğinde çözüm getirilmesi gerekmektedir.

Nüfus hareketlerinin bölge dışına doğru olmasını engellemek için yapılacak diğer bir girişim ise bölgede mevcut küçük işletme sahiplerini desteklemek ve bunların varlıklarını sürdürürebilmeleri için kooperatifleşmenin devletin teşvikleriyle geliştirilmesi gerekmektedir.

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin bölge için sağlayacağı en önemli ekonomik yarar sanayi ve gerçek hizmetler sektöründeki artış olacaktır. Bugün sanayisi yok denecek kadar az olan, hizmetler sektörünü ise asker ve kamu görevlilerinin oluşturduğu GAP Bölgesinde, Proje sonucunda sanayi ve hizmetler sektörü işgücü ihtiyacı doğacaktır. Bunun bir kısmının bölge kırsından gelenlerce doldurulacağı bir kısmının daha evvel göç yoluyla bölge dışına giden, özellikle Adana, Mersin, K.Maraş, Malatya, Elazığ gibi, kişilerin geri dönmesiyle, bir kısmının ise yurdun diğer kesimlerinden göç edecek olan kişilerce doldurulacağı tahmin edilmektedir.

"Güneydoğu Anadolu Projesi KAYNAKÇA", D.P.T., Ankara, 1989

"Cumhuriyetimizin En Büyük Eseri Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)", Prof.Dr.Burhan KAÇAR, Bilim ve Teknik Dergisi, Ağt.1985

"Diyarbakır'da Toprakta Mülkiyet Rejimleri ve Toplumsal Değişme", Doç.Dr.Rıfkı ARSLAN, İ.Ü.İ.F., 1975

"Diyarbakır Yöresi Verileri ve Kalkınma Yaklaşımları", Doç.Dr.Rıfkı ARSLAN, İstanbul, 1976

"Diyarbakır ve Çevresinde Şehirleşme Hareketleri", Doç.Dr.Rıfkı ARSLAN, Ankara, 1979

"Genel Nüfus Sayımları", D.İ.E., 1945-1950-1955-1960-1965-1970 1975-1980-1985

"GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 1", D.P.T., Nippon Koei Co.Ltd.- Yüksel Proje A.Ş., Ankara, 1989

"GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 2", D.P.T., Nippon Koei Co.Ltd.- Yüksel Proje A.Ş., Ankara, 1989

"GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 3", D.P.T., Nippon Koei Co.Ltd.- Yüksel Proje A.Ş., Ankara, 1989

"GAP The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Final Master Plan Report, Volume 4", D.P.T., Nippon Koei Co.Ltd.- Yüksel Proje A.Ş., Ankara, 1989

"Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Simpozyumu", Ankara, Kasım 1986

"Güneydoğu Anadolu Projesinin Bölge Yerleşme Düzenine Olası Etkileri", Yrd.Doç.Dr.Ayda ERAYDIN, O.D.T.Ü., Ankara, 1989

"Güneydoğu Anadolu Projesi", D.S.İ. Çalışmaları, 1989

"Güneydoğu Anadolu Projesi", D.P.T., Proje Yönetim Birimi, Ankara, Eylül 1988

"İl Toprak Kaynakları Envanter Raporu 1986", Toprakşu Genel Müdürlüğü, Ankara, 1986

"Kentsel Kademelenme", D.P.T., 1972

"Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Karakteristikleri", D.İ.E., 1975-1980-1985

"Tarımsal Yapı ve Üretim, 1988" D.İ.E., 1988

"The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Phase II, Volume I", D.P.T., Nippon Koei Co.Ltd.- Yüksel Proje A.Ş., Ankara, Aralık 1988

"The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, Interim Macroeconomic Plan GAP, Phase II", Ankara Kasım 1988

"Türkiye Gayri Safi Yurt İçi Hasılasının İller itibariyle Dağılımı, 1979-1986", İ.S.O. Araştırma Dairesi, İstanbul, 1988

"Türkiye'nin Enerji Sorunu ve Güneydoğu Anadolu Projesi" Hüseyin HAPÇI, Yüksek Lisans Tezi, Y.Ü.S.B.E., 1988

"Yurt Ansiklopedisi, Cilt 1 ", Anadolu Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1982

"Yurt Ansiklopedisi, Cilt 3", Anadolu Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1982

"Yurt Ansiklopedisi, Cilt 4", Anadolu Yayıncılık A.Ş.,
İstanbul, 1982

"Yurt Ansiklopedisi, Cilt 8", Anadolu Yayıncılık A.Ş.,
İstanbul, 1982

"Yurt Ansiklopedisi, Cilt 9", Anadolu Yayıncılık A.Ş.,
İstanbul, 1982

"Yurt Ansiklopedisi, Cilt 10", Anadolu Yayıncılık A.Ş.,
İstanbul, 1982

"Yurt Ansiklopedisi, Türkiye Genel", Anadolu Yayıncılık A.Ş.,
İstanbul, 1982

ÖZGEÇMİŞ

DOĞUM TARİHİ : 1964

DOĞUM YERİ : DİYARBAKIR

İLKÖĞRETİM : 1971-1976, MEHMETÇİK İLKOKULU-DİYARBAKIR

ORTAÖĞRETİM : 1976-1983, DİYARBAKIR ANADOLU LİSESİ-
KADIKÖY ANADOLU LİSESİ

YÜKSEK ÖĞRENİM : 1983-1987, YILDIZ ÜNİVERSİTESİ

MİMARLIK FAKÜLTESİ ŞEHİR VE BÖLGE
PLANLAMA BÖLÜMÜ- İSTANBUL

